
عنوان: مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان کردستان

ناظران علمی: دکتر سلیمان پاک‌سرشت،

تدوین‌گر و نویسنده: سجاد فتاحی، نسترن رفیعی، جلال چغازردی

تاریخ انتشار: اسفند ۱۳۹۵

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری است.

فهرست مطالب

د	جدول چکیده مسائل و چالش‌های توسعه استان کردستان به تفکیک حوزه
۱	مقدمه
۲	معرفی استان
۴	حوزه سیاست‌های جمعیتی، اجتماعی و فرهنگی
۱۱	حوزه سیاست اقتصادی، صنعتی و گردشگری
۱۵	حوزه کشاورزی، دامداری و شیلات
۲۰	حوزه سیاست بهداشت و سلامت
۲۲	حوزه زیرساخت‌ها (حمل و نقل)
۲۴	حوزه محیط زیست و آب
۳۰	جمع بندی
۳۱	فهرست منابع

جدول چکیده مسائل و چالش‌های توسعه استان کردستان به تفکیک حوزه

حوزه سیاستی	مشکلات و چالش‌ها	راهکارهای پیشنهادی
	سرمایه اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> • پیشگیری از قطبی شدن فضای اجتماعی کردستان به دلیل اتخاذ سیاست‌های تبعیض آمیز اقتصادی، سیاسی، آموزشی و بهداشتی و به طور کلی توسعه‌ای در سطح درون استانی، منطقه‌ای و کشوری. • تاکید بر ضرورت جلب مشارکت نیروهای متخصص بومی در سطوح مدیریتی و تصمیم‌گیری برای ایجاد ضرورت‌های نهادی توجه به آرای عمومی و نظارت و رضایت افراد جامعه. • افزایش نظارت و کنترل بر عملکرد نهادها در خدمت رسانی به مردم استان و جلوگیری از شکل‌گیری جریان‌های شبکه‌ای ناسالم و ناکارآمد در ادارات استان. • تاکید بر مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و استفاده از ظرفیت‌هایشان برای فراهم کردن زمینه‌های فعالیت‌های مدنی و فعالیت گروه‌های داوطلبانه. • کاهش تصدی‌گری دولتی در راستای ایجاد فرصت‌های بیشتر برای عملکرد بخش خصوصی و جامعه مدنی. • بهبود شرایط اقتصادی و رفاهی خانواده‌ها با تاکید بر گروه‌های محروم و کم درآمد به منظور فراهم شدن زمان فراغت و صرف آن در فعالیت‌های اجتماعی. • اجرای سیاست‌های نوسازی شهری و اجتماع محور در حوزه تامین مسکن با توجه به نقش کلیدی روابط محله‌ای پایدار در تولید سرمایه اجتماعی.
اجتماعی و فرهنگی	حاشیه نشینی	<ul style="list-style-type: none"> • برنامه‌ریزی در جهت توسعه متوازن منطقه‌ای و رشد شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی استان. • پرهیز از تمرکزگرایی و تخصیص امکانات عمده به شهرهای بزرگ استان و برقراری تعادل و توازن توسعه‌ای بین شهرستان‌های استان. • توسعه و تقویت اقتصاد روستایی که مانع از مهاجرت روستاییان به شهرها شود. • تقویت شهرهای میانی و کوچک استان و تخصیص بودجه‌های عمرانی به این شهرها، این امر می‌تواند بسیاری از مهاجرین روستایی را به این شهرها روانه کند. • مدیریت شهری خردمندانانه برای ساماندهی و آمادگی پذیرش کم درآمدها در شهرها، این مدیریت باید به صورت بخشی و با هماهنگی اهالی محله‌های شهری باشد. • تهیه برنامه‌هایی جهت تامین خدمات آموزش عمومی، بهداشتی و درمانی و ایجاد زمینه‌های اشتغال و کارآفرینی جهت جلوگیری از

<p>گسترش مشاغل کاذب و خلافکارانه در این مناطق.</p>		
<ul style="list-style-type: none"> • تقویت و گسترش خدمات آموزش و پرورش در نواحی روستایی و دورافتاده. • تاسیس و راه اندازی واحدهای دانشگاهی دولتی با توجه به سطح درآمد پایین در استان خاصه در شهرستان های محروم و با نرخ با سوادی پایین تر. • به کار گرفته شدن زنان در ادارات و پست های مدیریتی دولتی. • برگزاری دوره های آموزشی فنی و حرفه ای جهت افزایش امکان خود اشتغالی زنان. • بهبود وضعیت اشتغال در کردستان 	<p>وضعیت محرومیت مضاعف زنان در کردستان</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • انجام تحقیقات علمی به صورت بینا رشته‌ای درباره علل طلاق در استان، تا سهم هر کدام از علل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و... در بالا رفتن نرخ طلاق مشخص شود و معطوف به آن راهکارها اولویت بندی شوند . • انجام تحقیقات علمی در زمینه شناسایی ارزش‌ها و نگرش‌های حاکم بر کردستان و پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های نسلی در ارتباط با مفاهیم مربوط به نهاد خانواده، ازدواج، طلاق و.... • به نظر می‌رسد نهادهای فرهنگی و آموزشی نتوانسته‌اند آموزش‌های لازم پیش از ازدواج را ارائه نمایند که اینگونه در کوتاه مدت زوجها از هم جدا می‌شوند (نزدیک ۲۰ درصد طلاقها در یکسال اول پس از ازدواج و ۶۰ درصد آن در پنج سال اول اتفاق می‌افتد). باید بر نهادهای فرهنگی و آموزشی نظارت جدی‌تری انجام گیرد تا برنامه‌هایی عملیاتی و کارکردی در راستای آموزش دهی انجام دهند. • با توجه به وضعیت اقتصادی استان، کاهش نرخ ازدواج، بالا رفتن سن ازدواج و نرخ طلاق و نیز آسیب‌پذیری بیشتر زنان از این وضعیت اجتماعی، باید اقدامات فوری و گسترده‌ای جهت اشتغال جوانان و خاصه زنان جوان در جهت برخورداری استقلال اقتصادی- اجتماعی انجام گیرد. 	<p>طلاق</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد تغییر در نگرش مجریان و مسئولین بخش کشاورزی از طریق تزریق متخصصین با دانش اقتصاد و بازاریابی و مدیریت کشاورزی به مجموعه سازمان جهاد کشاورزی، تهیه بسته‌های مختلف آموزش برای روستاییان و کشاورزان. • توسعه شرکت‌های مکانیزاسیون و کاهش هزینه‌های تولید ناشی از بلااستفاده ماندن ظرفیت بالای ادوات کشاورزی موجود در روستاها و شکل‌گیری سرمایه‌های ثابت فراوان در روستاها. • افزایش سهم کشت آبی با استفاده از تکنولوژی‌های جدید مانع هدررفت آب (در حال حاضر کردستان رتبه اول سطح زیر کشت دیم کشور را دارد) 	<p>کشاورزی</p>	<p>اقتصادی، صنعتی و گردشگری</p>

<ul style="list-style-type: none"> • انتقال آب به شرق استان (عمده ریزش‌های جوی در غرب استان رخ می‌دهد که زمین‌های مستعد کشاورزی در آن کم است)، البته این انتقال باید به گونه‌ای انجام شود که باعث بهم ریختگی سیستم اکولوژیک استان یا مهاجرت جمعیت روستاها به شهرها و... نشود • توجه به مزیت نسبی تولیدات کشاورزی در استان خاصه درباره محصول گندم. • استفاده از نیروهای متخصص اقتصاد و مدیریت کشاورزی در دهرداری‌ها و بخشداری های استان . • ایجاد مزیت رقابتی در تولیدات بخش کشاورزی و جلوگیری از مغلوب شدن بخش کشاورزی استان توسط استان‌های برخوردارتر مجاور استان مانند استان‌های آذربایجان غربی و شرقی و همدان. 		
<ul style="list-style-type: none"> • توسعه صنعت دامپروری به عنوان یک صنعت کاملا اشتغال‌زا در ایجاد کارخانه‌های زنجیره ای تولید چرم، کیف و کفش و... • تاسیس گشتارگاه های صنعتی، سردخانه ها و مکان های نگهداری دام های گشتار شده. • تامین منابع لازم جهت توسعه دامداری های صنعتی و نیمه صنعتی در استان و کمک جهت ارتقاء بهره‌وری در دامداری‌های سنتی. 	دامداری	
<ul style="list-style-type: none"> • افزایش سرمایه گذاری های دولتی و خصوصی در زمینه شیلات استان. • ساماندهی حریم رودخانه‌ها و مجتمع‌های پرورش ماهی و جلوگیری از ورود فاضلاب‌ها (مورد پالنگان). • ساماندهی بحث گردشگری و آبی‌پروری در استان. • تقویت و حمایت از ظرفیت صادرات انواع آبزیان (ماهی، میگو، ماهی تزئینی و...) از کردستان به عراق. 	شیلات	
<ul style="list-style-type: none"> • اصلاح، بهینه سازی و شایسته سالاری در ساختار دولتی مرتبط با بخش صنعت معدن و تجارت استان با توجه به سه و نیم دهه عملکرد قابل انتقاد. • افزایش توان رقابت‌پذیری بنگاه‌های صنعتی و بنگاه های معدنی. • توسعه‌ی سرمایه گذاری خارجی. • تبدیل واحدهای صنعتی مستعد در هر رشته به واحدهای بزرگ مقیاس. • برندسازی و ارتقای نام و نشان تجاری محصولات داخلی. • در کوتاه مدت تصویب و تخصیص اعتبار فعال‌سازی و راه اندازی مجدد حداقل ۳۰۰ واحد صنعتی تعطیل راکد و ۲۰۰۰ طرح‌های صنعتی نیمه تمام استان کردستان با بکار گیری کلینیک توسعه استان در آسیب‌شناسی و ارائه طریق مورد به مورد رفع مشکلات. • توجه ویژه و عملی به صنایع تبدیلی بخش کشاورزی، دام، معدن و تامین منابع لازم جهت گسترش این نوع صنایع در قالب خوشه مرتبط. 	صنعت	

<ul style="list-style-type: none"> • تهیه بانک اطلاعاتی دقیق از مجموعه فعالیت‌های صنعتی، واحدها و شرکت‌های صنعتی فعال و غیر فعال. 		
<ul style="list-style-type: none"> • سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی گردشگری روستایی با توجه به برخی تجارب موفق در سطح کشور • کمک به ایجاد آژانسهای مختلف جذب توریست در سطح ملی و بین المللی. • تسهیل در واگذاری و اجاره تفرجگاه‌ها جهت توسعه اماکن خدماتی، رفاهی و تفریحی با توجه به معیارهای زیست محیطی • اختصاص تسهیلات لازم جهت جلب مشارکت بخش خصوصی در احداث اماکن خدماتی، رفاهی و تفریحی در جاذبه‌های گردشگری استان. • ایجاد ظرفیت توریسم پزشکی در استان. • استفاده بهینه از بازارچه‌های مرزی بانه و میوان جهت جذب گردشگران داخلی. • تامین منابع لازم جهت جلوگیری از آسیب به دریاچه زریوار به عنوان یکی از قطب‌های گردشگری و استفاده بهینه از ظرفیت‌های این دریاچه در توسعه گردشگری. • مدیریت جامع گردشگری استان و ایجاد بانک اطلاعات گردشگری استان. 	<p>گردشگری</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • توجه مضاعف به بهداشت روستایی خاصه در شهرستان‌های محروم از طریق اقداماتی نظیر تاسیس خانه بهداشت در روستاهای پرجمعیت، اعزام گروه‌های سیار پزشکی به صورت هفتگی به روستاهای کم جمعیت • اختصاص تسهیلات تشویقی به کادرهای پزشکی و بهداشتی برای خدمت در نقاط محروم استان. • برگزاری کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای زنان خانه دار و دانش آموزان در نقاط محروم. • تقویت زیرساخت‌های ارتباطی و حمل و نقل استان به ویژه در مناطق صعب العبور. 	<p>عدم تعادل در دسترسی به خدمات درمانی</p>	<p>حوزه سیاست بهداشت و سلامت</p>
<ul style="list-style-type: none"> • افزایش نسبت پزشکان متخصص با ارائه تسهیلات و مزایای ویژه. • ارائه بورسیه‌های لازم در رشته‌ها و مقاطع مختلف مربوط به حوزه درمان به منظور جلوگیری از مهاجرت نخبگان و کادرهای درمانی به خارج از استان. • تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی جهت مشارکت در تاسیس بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، آزمایشگاه‌ها و سایر مراکز بهداشتی-درمانی. • تخصیص بودجه و منابع لازم جهت تجهیز و نوسازی بیمارستان‌های 	<p>تجهیز و نوسازی مراکز درمانی</p>	

<p>موجود در استان (خاصه بیمارستان فجر مریوان و امام خمینی(ره) سقز)</p> <ul style="list-style-type: none"> • سرمایه‌گذاری لازم جهت استفاده از امتیاز هم مرزی با عراق به ویژه منطقه کردستان عراق جهت رونق و گسترش توریسم درمانی. 		
<ul style="list-style-type: none"> • تکمیل و تسریع در پروژه‌های جاری راه‌سازی استان خصوصا احداث جاده آسفالت مابین شهرهای استان که جاده آسفالت ندارند . • تکمیل بزرگراه همدان-سنندج و امتداد دادن تا مریوان و باشماق و ارتقا آن به آزاد راه به عنوان محور فرا استانی و فراملی. • احداث بزرگراه زنجان-بیجار- دیواندره- دو آب بانه به طرف اربیل و موصل . • تداوم جاده محور سردشت- بانه- مریوان- کامیاران بطرف کرمانشاه • تامین دسترسی استان به شبکه حمل و نقل ریلی سراسری از سمت همدان و زنجان تا مرز مبادلاتی عراق. • کمک به تامین منابع اصلاح زیر ساخت‌های شهری تمامی شهرستان‌های استان بویژه شهرستان سنندج علل الخصوص تامین زیرساخت‌های نواحی منفصل شهری . • توسعه شبکه ارتباط هوایی و افزایش تعداد پروازهای فرودگاه سنندج با امکان پرواز های بین المللی علل الخصوص به کشورهای همجوار . • تکمیل فرودگاه سقز و احداث فرودگاه لجستیکی در شهرهای بانه و مریوان . 	<p>حمل و نقل</p>	<p>حوزه زیرساختها</p>
<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد، ساماندهی و توسعه‌ی پیوندهای اکولوژیک، در سطوح منطقه، ملی و فرا ملی، با توجه به موقعیت جغرافیایی و طبیعی قلمروی کردستان. • افزایش استقلال مدیران سازمان محیط زیست و انتصاب مدیرانی با دانش و باور به جهان شمول بودن محیط زیست و اعتقاد به اصل شبکه‌های آثار جانبی و سرایت اثرات منفی تخریب‌زیست محیطی • انجام مطالعات اقتصادی با پایه زیست محیطی به منظور شناسایی تولید محصولات و معرفی فعالیت‌های جایگزین با زیان کمتر زیست محیطی و دارای صرفه اقتصادی جهت کاهش فشار بر محیط زیست در دشت‌های استان . • شناسایی راه‌های جلوگیری از تخریب بیشتر جنگل‌های حوزه زاگرس ناشی از گسترش فعالیت‌های تجاری موجود در شهرستان‌های بانه و مریوان . • توسعه فعالیت‌های اقتصادی فراوری محصولات برای کاهش فشار مستقیم 	<p>مدیریت نا کارآمد منابع زیست محیطی</p>	<p>محیط زیست</p>

<ul style="list-style-type: none"> • به محیط زیست . • انجام پژوهش‌های گروهی با مشارکت تیم‌های تخصصی با محوریت دانشگاه مادر استان. • تقویت نهادهای مردم نهاد زیست محیطی و ترویج فرهنگ منابع طبیعی و مشارکت مردمی. 		
<ul style="list-style-type: none"> • توسعه و بهره‌برداری از منابع آب‌های سطحی و حفاظت از حوزه‌های آبخیز استان. • توسعه و نوسازی زیرساخت‌های کشاورزی و دامپروری استان، متناسب با ظرفیت آب در استان و برنامه‌های مدیریت منابع آب حوزه آبریز. • حفاظت، احیاء، توسعه و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی (جنگل و مرتع) و مزیت‌های محیطی استان در راستای نیل به توسعه پایدار . • مهار آب‌های سطحی استان، با احداث سدهای ذخیره‌ای و تنظیمی بزرگ و کوچک و سایر تأسیسات لازم زیربنایی در بخش آب . • آبیگری سد چراغ ویس سقز و متوقف یا محدود کردن انتقال آب سدهای استان به استان‌های همجوار استان (در حال حاضر ۲ میلیون مترمکعب از آب کردستان به استان‌های زنجان، همدان، ایلام، آذربایجان و دیگر استان‌ها اختصاص داده شده است) از طریق افزایش بهره‌وری در این استان‌ها. • ایجاد زمینه‌های لازم برای جلب مشارکت مردمی و بخش خصوصی در بهره‌برداری و مدیریت آب . • نهادینه کردن رویکرد مدیریت عرضه و تقاضا و افزایش سطح آگاهی عمومی در مدیریت بهینه مصرف آب . • مهار، ذخیره‌سازی، انتقال و پمپاژ آب‌های سطحی به دشت‌های مستعد استان با در نظر داشتن معیارهای زیست محیطی 	<p>بحران آب</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • افزایش استقلال و قدرت سازمان محیط زیست و سازمان‌های تابعه استانی . • الزام به انجام مطالعات کارشناسانه و ارزیابی‌های زیست محیطی- فرهنگی- اجتماعی پیش از ساختن سدها . • انجام مطالعات اقتصادی با پایه زیست محیطی به منظور شناسایی تولید محصولات و معرفی فعالیت‌های جایگزین با زیان کمتر زیست محیطی و دارای صرفه اقتصادی جهت کاهش فشار بر محیط زیست در دشت‌های استان . • در نظر گرفتن حق مدیریت استانی برای کردستان در زمینه سدهایی که در خاک این استان ساخته می‌شود و یا ملی اعلام کردن مدیریت سدها برای جلوگیری از اعمال مدیریت‌های سلیقه‌ای استانی که می‌تواند منجر 	<p>ترازوی سدها در کردستان</p>	

<p>به تضادهای بین استانی گردد.</p> <ul style="list-style-type: none"> • اختصاص اعتبارات و بودجه‌های لازم برای انتقال هر چه سریعتر آب سدهای آزاد و زاوه به دشت‌های شرق استان (قروه و دهگلان). • اختصاص بودجه لازم برای تکمیل سدهای ناتمام و پاکسازی حاشیه سدها. 		
<ul style="list-style-type: none"> • افزایش نسبت پزشکان متخصص با ارائه تسهیلات و مزایای ویژه. • ارائه بورسیه‌های لازم در رشته‌ها و مقاطع مختلف مربوط به حوزه درمان به منظور جلوگیری از مهاجرت نخبگان و کادرهای درمانی به خارج از استان. • تشویق سرمایه‌گذاران بخش خصوصی جهت مشارکت در تاسیس بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، آزمایشگاه‌ها و سایر مراکز بهداشتی-درمانی. • تخصیص بودجه و منابع لازم جهت تجهیز و نوسازی بیمارستان‌های موجود در استان. • سرمایه‌گذاری لازم جهت استفاده از امتیاز همسایگی با کشورهای حوزه خلیج فارس جهت رونق و گسترش توریسم درمانی. 	<p>بهداشت و درمان</p>	<p>حوزه بهداشت و درمان</p>

مقدمه

گزارش حاضر که بازتاب چالش‌های توسعه در استان کردستان است، توسط کارشناسان مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری با همکاری «اتاق فکر استان کردستان»^۱ تهیه و تدوین شده است. در تهیه این گزارش علاوه بر آرای نخبگان از تحلیل داده‌های اسنادی، مانند سند آمایش سرزمین استان، گزارش رصد شاخص‌های استان، گزارش‌های سازمانی و تحلیل رسانه‌های محلی استفاده شده است.

مزیت و ویژگی بارز این گزارش‌ها آن است که شناسایی و اولویت‌بندی مسائل استان و راهکارهای رفع آن طی فرایندی از گفتگوی اجتماعی بین نخبگان استانی، بخش خصوصی، مدیران دستگاه‌های اجرایی و سازمان‌های غیردولتی در استان در قالب جلسات بحث گروهی و کارشناسی، حاصل شده است. به‌علاوه تلاش شده است که تحلیل این داده‌ها از چشم‌انداز بین‌بخشی و راهبردی متأثر باشد. فهم و دریافتی که از این رهگذر در خصوص مسائل استان‌ها فراهم می‌شود می‌تواند مبنای مطلوبی برای ارزیابی و اولویت‌بندی مجموعه پیشنهادهایی باشد که در جریان سفرهای استانی رئیس محترم جمهور در دستور کار قرار می‌گیرند. این منظر تحلیلی به‌ویژه در شناسایی مداخلات سیاستی، غیر بودجه‌ای و غیر پروژه‌ای در توسعه‌ی استان‌ها مفید و سودمند است. محورها و حوزه‌های سیاستی که در این گزارش پوشش داده خواهد شد عبارت‌اند از:

۱. حوزه سیاست اجتماعی - فرهنگی
۲. حوزه سیاست اقتصادی، صنعتی و گردشگری
۳. حوزه سیاست کشاورزی، دامداری و شیلات
۴. حوزه محیط زیست و آب
۵. حوزه سیاست بهداشت و درمان

^۱. «اتاق فکر استانی» با همکاری «مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری» و «معاونت فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری» با مدیریت یکی از اساتید دانشگاه مادر هر استان تشکیل شده و هدف از تشکیل آن، مشارکت دادن همه نخبگان استان‌ها در فرایند گفت‌وگو درباره سیاست‌ها و اقدامات در استان‌ها و سطح کشور است. اتاق‌های فکر استانی تلاش می‌کنند تا همه نخبگان از جمله نخبگان غیردولتی را به گفت‌وگوی کارشناسی و انتقادی درباره سیاست‌ها و اقدامات وارد کنند. تشکیل این اتاق‌ها هم‌راستا با تأکید ریاست محترم جمهور بر دعوت از همه نخبگان برای ایده‌پردازی، بررسی و نقد سازنده و همچنین مشورت ساختاریافته با نخبگان کشور صورت گرفته است.

معرفی استان

استان کردستان، به مرکزیت شهر سنندج با وسعتی در حدود ۲۹ هزار کیلومترمربع (در حدود ۱/۷ درصد از وسعت کشور)، در غرب ایران واقع شده است. این استان که در دامنه‌ها و دشت‌های پراکنده سلسله جبال زاگرس میانی قرار گرفته است از شمال به آذربایجان غربی و قسمتی از زنجان، از شرق به همدان و بخشی دیگر از زنجان، از جنوب به کرمانشاه و از غرب به عراق، محدود است.

استان کردستان با کشور عراق ۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک دارد. بر اساس آخرین وضعیت تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۴ این استان دارای ۱۰ شهرستان (بانه، بیجار، دیواندره، سروآباد، سقز، سنندج، قروه، دهگلان) (در نقشه فوق بیلان)، کامیاران و مریوان)، ۲۷ بخش، ۲۵ شهر و ۸۴ دهستان است. از مجموع ۱۸۹۷ آبادی استان، تعداد ۱۷۳۲ آبادی دارای سکنه و مابقی، خالی از سکنه گزارش شده است.

جدول شماره ۱ - تقسیمات سیاسی - اداری استان کردستان در سال ۹۴

شهرستان	تعداد بخش	تعداد دهستان	کل آبادی‌ها	اسامی نقاط شهری
بانه	۴	۸	۲۱۴	بانه، آرمرده، کانی‌سور، بوئین‌سفلی
بیجار	۳	۱۱	۲۷۷	بیجار، یاسوکنده، بابارشانی
دیواندره	۳	۹	۱۹۵	دیواندره، زرینه
دهگلان	۲	۵	۱۲۳	دهگلان، بیلان‌آباد
سقز	۳	۱۱	۳۰۸	سقز، صاحب
سنندج	۲	۱۰	۲۰۰	سنندج، شویشه
قروه	۳	۹	۱۵۰	قروه، دلبران، سریش‌آباد، دزج
کامیاران	۲	۷	۱۷۲	کامیاران، موچش
مریوان	۳	۶	۱۷۶	مریوان، چناره، کانی‌دینار
سروآباد	۲	۸	۸۲	سروآباد
۱۰	۲۷	۸۴	۱۸۹۷	۲۵

پیش از بحث درباره چالش‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی و... استان کردستان، و ارائه راهکار درباره این مسائل یادآوری دو نکته ضروری است.

- نخست آنکه به طور کلی درباره هر امر اجتماعی این قضیه صادق است که مسائل در شبکه‌ای از تاثیر و تاثر علت‌ها به وجود می‌آیند، بنابراین امکان ارائه راهکار بدون توجه به ماهیت شبکه‌ای علت‌ها، امری است که چندان مثمر ثمر نخواهد بود و تنها در صورت اتخاذ یک نگاه چندوجهی نگر میتوان راهکارهایی مناسب ارائه کرد که به علت محدودیت‌های این نوشتار این امر چندان امکان پذیر نیست.
- دوم اینکه پیش از پرداختن موردی به مسائل و موانع پیشروی توسعه استان کردستان اعم از اجتماعی، اقتصادی و... توجه به این قضیه کلی به غایت ضروری است که در باور عموم مردم و نخبگان کردستان، این استان در چرخه‌ای از تبعیض و محرومیت گرفتار شده است و در تمامی حوزه‌ها نیز این اعمال تبعیض و بالاتبع آن محرومیت وجود دارد. وضعیت شاخص‌های اقتصادی- اجتماعی و زیست محیطی و... کردستان نسبت به سطح کشوری و منطقه‌ای (غرب کشور) نیز این امر را تایید می‌کنند که این حس عمومی توسعه

نیافتگی، تبعیض و محرومیت یک حس کاذب ناشی از تبلیغات منفی یا القای ناامیدی به کردستانی‌ها نیست بلکه امری واقعیت است. استان کردستان هم در سطح کشوری در شاخص‌های مهمی چون سرمایه اجتماعی و حاشیه‌نشینی، بحران آب، توسعه‌ی انسانی، تولید ناخالص سرانه، زیرساخت‌ها و... وخیم‌ترین وضعیت‌ها را دارد و هم نسبت به استان‌های همجوار تقریباً پایین‌ترین وضعیت‌ها را دارد. بنابراین پیش از هر مسأله‌ای باید به مسأله حس تبعیض و محرومیت پرداخت. در باور نخبگان استان این تبعیض و محرومیت عمومی بیشتر ناشی از فضای غالب سیاسی-مدیریتی استان است. در سال‌های آغازین انقلاب و دوران جنگ شاید نگاه امنیتی به کردستان به واسطه‌ی یک ضرورت مقطعی و سیاسی-امنیتی لاجرم بوده است، اما تداوم آن در نزدیک به سه دهه بعد از آن مقطع حاصلی جز عدم توسعه یافتگی برای استان نداشته است و سبب شده است تا کردستان نیز نتواند سهم خود را آنچنان که باید در توسعه کشور ایفا کند. ناامیدی از به کار گماشته شدن نخبگان و تحصیلکرده‌های کردستانی در مناصب مدیریتی کلان کشور و استان، سطح پایین درآمد و وجود فقر، کمبود امکانات و زیرساخت‌های ارتباطی، بهداشتی، آموزشی و... همگی مواردی هستند که می‌توانند سبب ایجاد این حس شده باشند، حسی که با گذشت زمان و پیش آمدن وضعیت حاشیه‌نشینی و وخیم، بحران آبی شدید، نرخ بیکاری بالا و... به نظر می‌رسد تشدید نیز شده است و نیاز به اقدام عاجل دارد.

در پایان باید یادآور شد که اقدامات خوبی همچون ایجاد پست مشاور اقوام و مذاهب رئیس‌جمهوری، تاسیس گروه و ادبیات زبان کردی در دانشگاه کردستان (۱۳۹۴)، تصویب مناطق آزاد تجاری بانه و مریوان (۱۳۹۵) و افتتاح فاز اول بزرگترین بیمارستان غرب کشور در سنندج (۱۳۹۵) همگی اقداماتی در راستای کاهش و رفع این حس تبعیض هستند و باید سرعت عملیاتی و حجم کارهایی اینچنینی تقویت شوند.

حوزه سیاست‌های جمعیتی، اجتماعی و فرهنگی

بر پایه سرشماری عمومی سال ۱۳۹۰ استان کردستان ۱۴۹۳۶۴۵ نفر جمعیت دارد که نزدیک به ۲/۰۴ درصد از کل جمعیت کشور را شامل می‌شود. ۶۶ درصد جمعیت این استان شهری و ۳۴ درصد آن را جمعیت روستایی تشکیل می‌دهد. شهرستان سنندج به عنوان مرکز استان دارای بیشترین نسبت شهرنشینی (در حدود ۸۳ درصد) و کمترین نسبت جمعیت روستایی است (در حدود ۱۷ درصد)، در حالی که شهرستان سروآباد دارای کمترین نسبت شهرنشینی با ۸ درصد و بالاترین نسبت جمعیت روستایی با ۹۲ درصد در سطح استان است. تراکم نسبی جمعیت معادل ۵۱/۲ نفر در کیلومتر مربع است. پر تراکم ترین شهر استان، سنندج ۱۳۹ نفر و کمترین بیجار با ۱۶ نفر در کیلومتر مربع است.

وضعیت شاخص‌های کلیدی حوزه اجتماعی، فرهنگی و جمعیتی

شاخص	وضعیت
رتبه سرمایه اجتماعی	کل (۳۱)، کلان (۳۱)، میانی (۳۲)، خرد (۳۰)
رتبه حاشیه نشینی	۱۸,۸ درصد جمعیت استان (رتبه اول کشور)
تراکم جمعیت	تراکم کل ۵۱,۲۶ نفر در هر کیلومتر مربع پر تراکم ترین شهر سنندج ۱۳۹ نفر کمترین تراکم جمعیت شهر بیجار ۱۶ نفر
درصد جمعیت جوان (۱۵-۲۹)	۳۲,۹ درصد (میانگین کشوری ۳۱,۵ درصد)
بعد خانوار (۱۳۹۰)	۳,۷۱
نسبت جنسی	۱۰۱,۱۶
رشد جمعیت (۱۳۹۰)	۰,۷۳ درصد
نرخ باسوادی	۷۸ درصد (نرخ باسوادی مردان ۸۴,۶ درصد، نرخ باسوادی زنان ۷۱,۲۷ درصد) میانگین کشوری ۸۴,۸
نسبت مهاجرت (۱۳۹۰)	۸۸,۰۸
نسبت طلاق به ازدواج	۲۳,۵ درصد (تا پایان بهمن ماه ۹۵ رتبه هفتم کشور) ۲۳,۹ درصد سال ۹۴ (رتبه پنج کشور)

میزان مقتولین قتل عمد (۱۳۹۱)	۱,۹۳ در هر صد هزار نفر (۲۹ نفر)
تعداد خانوارهای سرپرست زن	۲,۹۶ (میانگین کشوری)
	۹,۵ درصد (میانگین کشوری ۱۲,۱ درصد)

چالش‌ها، علل و راهکارها

❖ سرمایه اجتماعی

وجود سطح مناسبی از شبکه‌های ارتباطی و اعتمادی مناسب و کارآمد در سطوح مختلف یک جامعه امری ضروری برای امنیت، توسعه و رفاه آن جامعه است. دامنه تأثیرات سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف مواردی چون افزایش سلامت روان افراد، کاهش جرم و بزه، افزایش کارایی و پاسخگویی سازمان‌ها و نهایتاً موارد کلانی چون افزایش امنیت و سرعت بخشیدن به جریان توسعه یافتگی یک جامعه را در برمی‌گیرد. این وضعیت که سرمایه اجتماعی در سطح کلان (نگرش به عملکرد نظام، موفقیت نهادی، وجود عدالت و برابری و...) در استان از وضعیت مناسبی برخوردار نیست حتی برای مسئولینی که کردستان را در چارچوب یک مساله امنیتی نگاه می‌کند نیز یک هشدار جدی است، چرا که به این معنی است که وضع نگرشی-ارتباطی و اعتمادی بین مردمان استان و ساختار سیاسی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد و در صورتی که این شکاف اعتمادی-ارتباطی برطرف نشود در بزنگاه‌های بحرانی که ساختار سیاسی حاکم نیازمند حمایت و پشتیبانی مردم کردستان خواهد بود یا شاهد عدم واکنش طیف وسیعی از مردم خواهیم بود و یا حتی یک وضعیت تقابلی شکل خواهد گرفت. نامطلوب بودگی وضعیت سطح میانی سرمایه اجتماعی (اعتماد سازمانی، عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها، کیفیت خدمت رسانی و...) یعنی اینکه مجموعه‌ی سازمان‌ها و نهادهای دولتی استان کارایی و کیفیت لازم را ندارند (مردم، نمایندگان مجلس و نمایندگی ولی فقیه در استان در این باور اشتراک نظر دارند) نتیجه‌ی این وضعیت افزایش نارضایتی عمومی در سطح استان است و زمینه‌های توسعه یافتگی درون استان، نیز از طریق مدیریت ناکارآمد و اتلاف منابع و سرمایه‌ها تضعیف خواهد شد. در سطح خرد وضعیت شاخص‌هایی چون شعاع روابط و تعامل با اعضای خانواده، با همسایه و آشنایان و غیرهمشهری‌ها و غریبه‌ها در سطح مناسبی قرار دارد (که یکی از معنای این است که کردستانی‌ها در دایره تنگ تعصبات قومی نسبت به غیر کردها گرفتار نیستند) اما شاخص‌هایی چون احساس امنیت، رضایت از زندگی و تعلق و عرق ملی آنچنان سطح پایینی دارند که در مجموع سطح خرد سرمایه اجتماعی در کردستان را نیز در وضعیت نامطلوبی قرار داده است و این وضعیت بر کیفیت زندگی کردستانی‌ها تأثیر منفی خواهد گذاشت.

عدم استفاده بهینه از پتانسیل‌های توسعه‌ای استان، عدم وجود عدالت منطقه‌ای و کشوری نسبت به کردستان، به کارگیری نیروهای غیر بومی، غیرکرد و غیر سنی در سطوح بالای مدیریتی استان، انجام طرح‌های عمرانی-آبی که بیشترین سودمندی را نه برای کردستان بلکه برای استان‌های مجاورش داشته است، نگاه امنیتی به فعالان مدنی و

تبعات سنگین اقدامات مدنی- فرهنگی، عدم تدریس زبان و ادبیات کردی در سال‌های متمادی و مواردی از این دست را می‌توان از علت‌های فرسایش سرمایه اجتماعی در کردستان دانست. فرسایشی که منجر به کاهش اعتماد به نهادهای تصمیم‌گیر و خوش بینی نسبت به آینده استان شده است.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ پیشگیری از قطبی شدن فضای اجتماعی کردستان با اتخاذ سیاست‌های مناسب اقتصادی، سیاسی، آموزشی و بهداشتی و به طور کلی توسعه‌ای در سطح درون استانی، منطقه‌ای و کشوری.
- ✓ تاکید بر ضرورت استقرار رویکرد مشارکتی نیروهای متخصص بومی در سطوح مدیریتی و تصمیم‌گیری برای ایجاد ضرورت‌های نهادی توجه به آرای عمومی و نظارت و رضایت افراد جامعه.
- ✓ افزایش نظارت و کنترل بر عملکرد نهادها در خدمت رسانی به مردم استان و جلوگیری از شکل‌گیری جریانات شبکه‌ای ناسالم و ناکارآمد در ادارات استان.
- ✓ تاکید بر مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و استفاده از ظرفیت‌هایشان برای فراهم کردن زمینه‌های فعالیت‌های مدنی و فعالیت گروه‌های داوطلبانه.
- ✓ کاهش تصدی‌گری دولتی در راستای ایجاد فرصت‌های بیشتر برای عملکرد بخش خصوصی و جامعه مدنی.
- ✓ بهبود شرایط اقتصادی و رفاهی خانواده‌ها با تاکید بر گروه‌های محروم و کم درآمد به منظور فراهم شدن زمان فراغت و صرف آن در فعالیت‌های اجتماعی.
- ✓ اجرای سیاست‌های نوسازی شهری و اجتماع محور در حوزه تامین مسکن با توجه به نقش کلیدی روابط محله‌ای پایدار در تولید سرمایه اجتماعی.

❖ حاشیه نشینی

استان کردستان با داشتن ۱۸٫۸ درصد جمعیت حاشیه‌نشین، بالاترین میزان حاشیه نشینی در کشور را دارد. این وضعیت به اندازه‌ای وخیم است که در فاصله‌ی بین سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۰ از سوی بانک جهانی برای آن اعتبار در نظر گرفته شده است. شهرستان سنندج ۳۰ درصد از جمعیت استان کردستان را در خود جا داده است که بیش از ۵۴ درصد از این جمعیت حاضر در سنندج را حاشیه نشینان تشکیل می‌دهند و این در حالی است که روند حاشیه نشینی در شهرستان‌هایی همچون بانه، مریوان، قروه و حتی سقز نیز شروع شده است. حاشیه نشینی به علت‌هایی چون بیکاری و نبود اشتغال لازم، نبود نظارت‌های لازم از سوی مدیران شهری، اجرای طرح‌های سد سازی کارشناسی نشده که باعث گسیل جمعیت روستاها به شهرها می‌شود، الحاق روستاهای نزدیک سنندج به شهر و نهایتاً فقر و خشکسالی در مناطق روستایی به وضعیت فعلی رسیده است و کارشناسان هشدار به راه افتادن موج چهارم گسترش حاشیه نشینی به علت خشکسالی را داده‌اند. حاشیه‌نشینی منجر به تقویت و تشدید وضعیت بیکاری، شکل‌گیری مشاغل کاذب، رشد ناهنجار و

بی رویه شهرها، کمبود امکانات رفاهی و خدماتی شهری، گسترش اعتیاد و جرم و آسیب‌های بی شمار دیگری می‌شود که هر چه سریعتر باید جهت جلوگیری از گسترش آن اقدامات لازم را انجام داد.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ برنامه‌ریزی در جهت توسعه متوازن منطقه‌ای و رشد شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی استان.
- ✓ پرهیز از تمرکزگرایی و تخصیص امکانات عمده به شهرهای بزرگ استان و برقراری تعادل و توازن توسعه‌ای بین شهرستان‌های استان .
- ✓ توسعه و تقویت اقتصاد روستایی که مانع از مهاجرت روستاییان به شهرها شود.
- ✓ تقویت شهرهای میانی و کوچک استان و تخصیص بودجه‌های عمرانی به این شهرها، این امر می‌تواند بسیاری از مهاجرین روستایی را به این شهرها روانه کند.
- ✓ مدیریت شهری خردمندانه برای ساماندهی و آمادگی پذیرش کم درآمدها در شهرها، این مدیریت باید به صورت بخشی و با هماهنگی اهالی محله‌های شهری باشد.
- ✓ تهیه برنامه‌هایی جهت تامین خدمات آموزش عمومی، بهداشتی و درمانی و ایجاد زمینه‌های اشتغال و کارآفرینی جهت جلوگیری از گسترش مشاغل کاذب و خلافکارانه در این مناطق.

❖ وضعیت محرومیت مضاعف زنان در کردستان

شاخص نرخ با سواد یکی از سه شاخص تشکیل دهنده توسعه انسانی (نرخ با سواد، طول عمر و سطح زندگی) می‌باشد. در سال ۹۰ استان کردستان در رتبه ۲۹ کشور از نظر شاخص توسعه انسانی قرار گرفته است که به این معنی است که جز توسعه نیافته‌ترین و محرومترین استان‌های کشور است. سواد بستر لازم را برای آموزش فرهنگ و پذیرش بیشتر و بهتر آن فراهم می‌آورد که این به نوبه خود می‌تواند بر کیفیت زندگی و طول عمر افراد نیز تاثیر بگذارد. مقایسه ارقام جدول پایین نشان می‌دهند که در تمامی سرشماری‌های انجام گرفته نرخ باسواد استان کردستان پایین تر از میانگین کشوری بوده است. در استان، شهرستان‌های سنندج و مریوان بالاترین نرخ با سواد (۸۲ درصد، ۷۲ درصد) و سروآباد پایین‌ترین نرخ بی سواد (۶۸درصد) را دارد. در تمامی این سال‌ها در استان کردستان نیز نرخ باسواد روستانشینان و زنان با اختلاف‌های معناداری کمتر از شهرنشینان و مردان بوده است. این ارقام نشان می‌دهند که کردستان علاوه بر اینکه در سطح ملی و منطقه‌ای محروم است، درون خود استان نیز روستانشینان و زنان در محرومیت مضاعف به سر می‌برند. به نظر می‌رسد که با بررسی دو شاخص نرخ با سواد و اشتغال زنان می‌توان تا اندازه‌ای تصویری بسیار کلی از وضعیت زنان در استان به دست آورد و با توجه به شاخص میزان اشتغال در تحصیلات عالی، نرخ بیکاری جوانان تحصیلکرده و نیز روند رو به رشد طلاق تا حدودی به پیش بینی وضعیت آنان در آینده اقدام نمود.

جدول شماره ۲- مقایسه نرخ باسوادی در جمعیت ۶ ساله و بیشتر، در استان کردستان و کل کشور به تفکیک وضع سکونت و جنس،

سال‌های ۹۰-۱۳۷۵

وضع سکونت	سال	کل کشور			استان	
		کل	مرد	زن	کل	مرد
کل	۱۳۷۵	۷۹,۵	۸۴,۷	۷۴,۲	۶۸,۳	۷۸,۸
	۱۳۸۵	۸۴,۶	۸۸,۷	۸۰,۳	۷۷,۵	۸۴,۶
	۱۳۹۰	۸۴,۸	۸۸,۴	۸۱,۱	۷۸	۸۴,۶
شهری	۱۳۷۵	۸۵,۷	۸۹,۶	۸۱,۷	۷۶,۸	۸۵,۲
	۱۳۸۵	۸۸,۹	۹۲,۲	۸۵,۶	۸۲,۶	۸۸,۸
	۱۳۹۰	۸۸,۶	۹۱,۵	۸۵,۶	۸۲,۳	۸۸
روستایی	۱۳۷۵	۶۹,۳	۷۶,۵	۶۲,۱	۵۸,۵	۷۱,۲
	۱۳۸۵	۷۵,۱	۸۱,۱	۶۸,۹	۶۹,۹	۷۸,۵
	۱۳۹۰	۷۵	۸۰,۶	۶۹,۴	۶۹,۵	۷۷,۹

مأخذ: آمایش استان کرمانشاه

همانگونه که مشاهده می‌شود در تمامی سرشماری‌ها نرخ باسوادی زنان (شهری و روستایی) با تفاوت‌های معناداری کمتر از مردان (شهری و روستایی) است که این امر در گذشته زمینه‌های رشد یافتگی زنان را محدود کرده است. در کنار نرخ پایین‌تر باسوادی زنان نسبت به مردان، نرخ اشتغال زنان نسبت به مردان نیز از همین مدل پیروی می‌کند. در سال‌های اخیر قریب به یک سوم جمعیت فعال استان (جوانان) بیکار هستند، بیکاری در میان اقشار جوان و فارغ التحصیلان مراکز آموزش عالی استان وضعیت ناخوشایندتری دارد و از آنجاییکه در سال‌های اخیر میزان دانشجویان زن حاضر در مقاطع تحصیلی دانشگاهی خاصه مقطع کارشناسی بیشتر از مردان است (زنان ۷۶/۵ درصد، مردان ۶۶/۳ درصد) این یعنی اینکه در صورت تداوم وضع فعلی اشتغال جوانان در آینده نزدیک، این زنان تحصیلکرده هستند که لطمه بیشتری از بیکاری جوانان تحصیلکرده خواهند خورد.

جدول شماره ۳- نرخ اشتغال بر حسب جنسیت

نرخ (درصد)	کل	مردان	زنان
نرخ اشتغال کل	۸۴/۶	۸۵/۷	۷۵
نرخ اشتغال جمعیت جوان	۷۵	۷۷/۶	۵۶/۴

بنابراین می‌توان پیش بینی کرد که با توجه به روند حاکم بر اشتغال کردستان به صورت عام و اشتغال زنان کردستانی به صورت خاص، در آینده این وضعیت محرومیت مضاعف برای زنان بیشتر هم خواهد شد، توجه به این قضیه از این نظر مهم است که در سال‌های اخیر نرخ طلاق در استان کردستان روند افزایشی داشته است و با توجه به وضعیت موجود زنان آسیب‌پذیری بیشتری خواهند داشت.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ تقویت و گسترش خدمات آموزش و پرورش در نواحی روستایی و دورافتاده.
- ✓ تاسیس و راه اندازی واحدهای دانشگاهی دولتی با توجه به سطح درآمد پایین در استان خاصه در شهرستان های محروم و با نرخ با سواد پایین تر .
- ✓ به کار گرفته شدن زنان در ادارات و پست های مدیریتی دولتی.
- ✓ برگزاری دوره های آموزشی فنی و حرفه ای جهت افزایش امکان خود اشتغالی زنان.
- ✓ بهبود وضعیت اشتغال در کردستان

❖ طلاق در کردستان

نرخ طلاق در کردستان در طی دو دهه گذشته هم آهنگ با نرخ کشوری آن افزایش پیدا کرده است. به طوریکه از نرخ ۹/۴ درصد در سال ۷۵ به نرخ ۱۵/۲ درصد در سال ۹۰ و ۱۹/۴ در سال ۹۲ رسیده است و در سال ۹۴ استان کردستان رتبه پنج کشوری در نرخ طلاق را به خود اختصاص داد. از آغاز سال ۹۵ تا پایان بهمن ماه، ۳۷۲۳ مورد طلاق ثبت شده است که نسبت به مدت مشابه در سال گذشته ۱۴۰ مورد بیشتر ثبت شده است. شهرستان سنندج با نرخ ۲۴/۲ درصد بیشترین و بانه با ۸/۵ درصد پایین‌ترین نرخ طلاق در استان را به خود اختصاص داده‌اند. به گفته‌ی مدیر کل ثبت احوال استان کردستان در هر شبانه روز ده زوج در استان از هم جدا می‌شوند. در حال حاضر ۳۳ درصد جمعیت استان را جوانان در رده‌های سنی ۲۴-۲۰، ۲۹-۲۵ و ۱۹-۱۵ به ترتیب بیشترین فراوانی تشکیل می‌دهند. این ارقام این هشدار را می‌دهند که اگر اقداماتی عاجل در خصوص اشتغال و آموزش‌دهی به جوانان انجام نگیرد نرخ طلاق در سال‌های آتی بیشتر هم خواهد شد و آسیب‌های اجتماعی بیشتری در راه خواهند بود. در حال حاضر بیشترین میزان طلاق در رده سنی ۲۹-۲۵ سال اتفاق می‌افتد.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ انجام تحقیقات علمی به صورت بینا رشته‌ای درباره علل طلاق در استان، تا سهم هرکدام از علل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و... در بالا رفتن نرخ طلاق مشخص شود و معطوف به آن راهکارها اولویت‌بندی شوند.
- ✓ انجام تحقیقات علمی در زمینه شناسایی ارزش‌ها و نگرش‌های حاکم بر کردستان و پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های نسلی در ارتباط با مفاهیم مربوط به نهاد خانواده، ازدواج، طلاق و....
- ✓ به نظر می‌رسد نهادهای فرهنگی و آموزشی نتوانسته‌اند آموزش‌های لازم پیش از ازدواج را ارائه نمایند که اینگونه در کوتاه مدت زوج‌ها از هم جدا می‌شوند (نزدیک ۲۰ درصد طلاق‌ها در یکسال اول پس از ازدواج و

۶۰ درصد آن در پنج سال اول اتفاق می‌افتد). باید بر نهادهای فرهنگی و آموزشی نظارت جدی‌تری انجام گیرد تا برنامه‌هایی عملیاتی و کارکردی در راستای آموزش دهی انجام دهند.

✓ با توجه به وضعیت اقتصادی استان، کاهش نرخ ازدواج، بالا رفتن سن ازدواج و نرخ طلاق و نیز آسیب‌پذیری بیشتر زنان از این وضعیت اجتماعی، باید اقدامات فوری و گسترده‌ای جهت اشتغال جوانان و خاصه زنان جوان در جهت اشتغال و داشتن استقلال اقتصادی- اجتماعی انجام گیرد.

حوزه سیاست اقتصادی، صنعتی و گردشگری

استان کردستان، با برخورداری از موقعیت استراتژیک (جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی) و منابع غنی (جای گرفتن بر سرشاخه‌های چهار حوزه‌ی آبخیز مهم کشور، آب و هوای مناسب برای کشاورزی، وجود ذخایر غنی و متنوع معدنی (فلزی و غیرفلزی)، برخورداری از عرصه‌ها و چشم‌اندازهای طبیعی و جاذبه‌های گردشگری، به ویژه طبیعت‌گردی، وجود نیروی انسانی کارآمد و البته جوان و...)، فرصتی مناسب برای شکل‌گیری یک منطقه‌ی مرزی-تجاری فعال و پررونق و یا حتی تبدیل شدن به یک منطقه آزاد تجاری را در اختیار دارد.

استقرار استان کردستان بر شاهراه ارتباطی شمال غربی- جنوب غربی و همجواری این قلمرو با سرزمین عراق (به دلیل داشتن مرز مشترک ۲۰۰ کیلومتری)، و برخورداری از مشترکات قومی، فرهنگی و ارتباط خویشاوندی با این کشور، به ویژه مناطق کردنشین آن، توانمندی‌های بالقوه‌ی اقتصادی زیادی را در استان ایجاد کرده است. ایجاد یک پل ارتباطی میان تهران (پایتخت ایران) با کردستان عراق، فرصت نفوذ استراتژیک، به لحاظ سیاسی و اقتصادی را به دست می‌دهد. علاوه بر این باید افزود که قرار گرفتن قلمروی کردستان بر سرشاخه‌های پنج حوزه‌ی آبخیز مهم کشور، فرصتی استراتژیک برای استان است که می‌توان با انجام یک برنامه‌ریزی اصولی در زمینه‌ی آب‌های سطحی و نیز، صیانت از سفره‌های زیرزمینی، در کنار ممانعت از هدررفت آب و تأمین احتیاجات استان در این باره، پهنه‌های همجوار کردستان و فراتر از آن را هم از این موهبت خداداده، بهره‌مند ساخت.

علیرغم پتانسیل‌های فوق، مسائل مختلفی، توسعه‌ی استان را در حاله‌ای از ابهام قرار داده است؛ مسائلی همچون، محدودیت‌ها و یا ممنوعیت‌های سرمایه‌گذاری کلان دولتی، عدم احساس امنیت بخش خصوصی به منظور مشارکت در سرمایه‌گذاری، فقدان برنامه‌ریزی صحیح و... در موقعیت کنونی، علی‌رغم برخورداری استان از ظرفیت‌های لازم برای توسعه، آنچه در عمل مشاهده می‌شود، آن است که در زنجیره‌ی تولید ملی، جایگاهی که شایسته‌ی آن است را ندارد. عدم رشد یا فقدان توازن در حرکت به سمت توسعه‌ی بخش‌های صنعتی، معدنی و کشاورزی استان، واقعیت آشکار ناشی از محرومیت کردستان است. در حالی که این قلمرو، نه تنها می‌توانسته، بلکه هنوز هم می‌تواند تا افزون بر رفع نیازهای خود، در بالندگی اقتصاد ملی نیز، نقش مؤثری داشته باشد.

جدول شماره ۴- وضعیت شاخص‌های کلیدی حوزه اقتصاد، صنعت و گردشگری

شاخص	وضعیت
نرخ مشارکت اقتصادی (۱۳۹۴)	۴۰/۲ درصد (میانگین کشوری ۴۰/۴ درصد)
نرخ اشتغال جمعیت جوان	۷۵ درصد (میانگین کشوری ۷۴/۷ درصد)
نرخ بیکاری (۱۳۹۴)	۱۳/۳ درصد (میانگین کشوری ۱۲/۷ درصد)
اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی	خدمات ۴۹/۸ درصد، صنعت ۲۵/۹ درصد کشاورزی ۲۴/۳ درصد
ضریب جینی (۱۳۹۱)	۰/۲ درصد
سهم تولید ناخالص داخلی	۰/۹ درصد

مناطق صنعتی	منطقه صنعتی بانه
شهرک صنعتی	۹ شهرک موجود، ۷ مورد در دست احداث
ناحیه صنعتی	۵
توسعه انسانی	۲۹ (رتبه در کشور)
سرانه تولید ناخالص ملی بدون نفت	۲۸ (رتبه در کشور)
سهم بیست درصد فقیرترین جمعیت	۳۱ (رتبه کشوری)
درآمد سرانه	۲۷ (رتبه کشوری)

چالش‌ها، علل و راهکارها

نگاهی به شاخص‌های اقتصادی استان کردستان و مقایسه آن با میانگین کشوری و حتی منطقه‌ای حکایت از اوضاع نابسامان اقتصادی این استان دارد. در حالیکه استان، دو درصد از جمعیت کشور را دارد، کمتر از یک درصد از تولید ناخالص ملی را در اختیار دارد، درآمد سرانه کردستانی‌ها کمتر از نصف میانگین درآمد سرانه کشور است، آمار بیکاری استان ۱۳/۳ درصد است که پنجمین استان پرجمعیت بیکار کشور است و بیکاری جوانان رقم بالای ۲۵ درصد را دارد، شاخص توسعه انسانی استان جز توسعه نیافته‌ترین استان‌های کشور است و... همه این آمارهای ناخوشایند در حالی است که کردستان حداقل از سه نظر، موقعیت و پتانسیل‌های ویژه‌ای برای برخورداری از اقتصادی پویا دارد:

۱- استان کردستان ۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق دارد و هم فرهنگ و هم زبان با کردستان عراق است. گرچه حتی از نظر اسناد بالادستی (چشم انداز بلند مدت کشور، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و ضوابط ملی طرح آمایش سرزمین) نیز این نقش برای استان کردستان (با محوریت سنج) در نظر گرفته شده است تا در کنار دیگر مراکز استان‌های کلان زاگرس، مرکز مدیریت، راهبری، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردهای اقتصادی و سیاسی ایران (تعاملات ایران و آسیای جنوب غربی) را داشته باشد، اما این وظیفه فراملی برای کردستان تاکنون تحقق نیافته و دیپلماسی اقتصادی کشور هم نتوانسته است از ظرفیت کردستان، خاصه پس از سقوط صدام و خودمختاری کردستان عراق استفاده کند. بررسی سهم استان‌های غرب کشور از کل صادرات کشور نشان می‌دهد که در بازه شش ساله ۹۳-۸۸ کمترین سهم صادرات متعلق به استان کردستان است و استان کردستان ضعیفترین وضعیت صادراتی را نسبت به استان‌های همجوار خود داشته است.

۲- استقرار استان بر شاهراه ارتباطی شمال غربی- جنوب غربی و موقعیت آن نسبت به مسیر ترانزیتی جنوب و شمال غرب کشور، باعث شده است کردستان ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه‌ی اقتصادی زیادی در این زمینه داشته باشد. در سند مطالعات جامع توسعه‌ی کردستان، در باب چگونگی پیوند این استان با محور غرب، چنین آمده است که توسعه و تقویت ارتباط محور غرب با هدف تسهیل ارتباطات اقتصادی بین مهم‌ترین مرزهای اقتصادی کشور، مشتمل بر بنادر امام خمینی از جنوب غرب و بازرگان از شمال غرب. محور یاد شده، از

سواحل خلیج فارس، خرمشهر، آبادان و بندرامام، آغاز و با عبور از لرستان، کرمانشاه و کردستان، به تبریز و ارومیه منتهی می‌شود. تسهیل مبادلات بین استان‌های غربی و جابجایی محموله‌های وارداتی - صادراتی بین مبادی مذکور با مناطق غربی کشور، از جمله اهداف توسعه‌ی این محور است. همچنین، توسعه‌ی ارتباط ترانزیتی با ترکیه و سرزمین‌های خاور دور، از طریق این محور پیش‌بینی شده که در این میان، قلمروی کردستان، به لحاظ موقعیت استقرار، نقش بسزایی در جامه‌ی عمل پوشاندن به اهداف برشمرده را دارد. این وظیفه‌ی ملی و فراملی کردستان هم به واسطه عوامل متعددی از قبیل نگاه امنیتی حاکم، بروکراسی ضعیف، زیر ساخت‌های ضعیف استان (که در بخش زیر ساخت ها به آن پرداخته خواهد شد) و... محقق نشده است.

۳- پتانسیل‌های فراوان استان در بخش منابع آبی، کشاورزی، دام و معدن. استان کردستان با داشتن میانگین بارش دو برابر میانگین کشور و رودخانه‌ها و چشمه‌ها، بیش از یک میلیون و صد و ده هزار هکتار زمین قابل کشت مرغوب و مستعد یکی از قطب‌های تولید محصول کشاورزی در غرب کشور است. تراکم دامی در استان دو برابر تراکم دام در کشور است. گرچه در بخش کشاورزی تا حدودی از پتانسیل استان کردستان استفاده شده است (رتبه‌ی چهارم گندم، سوم سیب زمینی و...) اما این استفاده‌ها کارشناسی شده نبوده و مزیت نسبی کاشت محصولات رعایت نشده است و منجر به ایجاد تنش‌های آبی، بحران‌های زیست محیطی شده و بازدهی و میزان تولید محصول بالایی هم نداشته است. اگر نقش ملی و فراملی کردستان که در بالا ذکر شد تحقق یابد و تکنولوژی‌های نوین موافق با محیط زیست به این حوزه بیاید این حوزه پتانسیل‌های بسیار بیشتری هم دارد که بالفعل خواهد شد.

به نظر می‌رسد از یک منظر کلان می‌توان گفت توسعه نیافتگی و عدم رشد اقتصادی کردستان از وضعیت وخیم فعلی خود خارج خواهد شد و مردمان این دیار محروم نیز از سطح قابل قبولی از رفاه برخوردار خواهند گشت، اگر این نقش‌های ملی و فراملی کردستان که هم در اسناد بالا دستی به آنها اشاره شده است و هم جز استعدادهای ذاتی کردستان است مورد توجه و تاکید سیاست‌گذارانه اجرایی و عملیاتی قرار گیرند. تحقق این هدف‌ها و نقش‌ها نیازمند برنامه‌های مطالعاتی چند وجهی‌نگر (جهت جلوگیری از پیامدهای منفی زیست محیطی و جمعیتی آینده)، برنامه‌ریزی‌های میان مدت و بلند مدت است که باید با جدیت و تخصیص منابع کافی در دستور کار سیاستمداران و برنامه‌ریزان اقتصادی کشور قرار بگیرد و تحقق یابند. در ادامه سعی می‌شود تا به شکل بخشی‌تر و جزئی‌تر شاخص‌ها را مورد بررسی قرار دهیم.

❖ وضعیت بیکاری

در حال حاضر استان کردستان با نرخ ۱۳/۳ (بالاتر از میانگین کشوری ۱۲/۷ درصد) پنجمین استان پرجمعیت بیکار در کشور است و یازدهمین استان کشور از نظر نرخ بیکاری است. نرخ کل بیکاری جوانان کردستانی وضعیت وخیم‌تری دارد و ۲۵ درصد می‌باشد. در بین شهرستان‌های استان، مریوان با ۴۰/۵ درصد (شهری ۴۶/۲ درصد، ۲۷/۹ درصد

روستایی) و سنندج با ۳۱/۲ درصد (شهری ۳۴/۶ درصد - روستایی ۱۵/۷ درصد) بحرانی‌ترین وضعیت را دارند. این شاخص برای جوانان تحصیلکرده و با مدارک دانشگاهی ۱۴/۸ درصد می‌باشد که آمار بسیار ناخوشایندی است. این آمار و ارقام حکایت از وضعیت وخیم و بحرانی بیکاری جوانان خاصه در دو شهر سنندج و مریوان را دارد و باید اقدامات اساسی و عاجلی در این زمینه انجام گیرد تا از آسیب‌های اجتماعی زیادی همچون بالا رفتن سن ازدواج، اعتیاد، تمایل به گروه‌های جدایی طلبانه و... جلوگیری شود.

راهکارها

- ✓ ارتقاء صادرات و توسعه تجارت خارجی استان خصوصاً با کشور عراق
- ✓ پیگیری عملیاتی شدن هرچه زودتر طرح منطقه آزاد تجاری شدن بانه و مریوان.
- ✓ تقویت و گسترش اقتصاد روستایی. در تمامی نرخ های بیکاری (کل - جوانان - جوانان با تحصیلات عالی) نرخ بیکاری روستایی با اختلاف معناداری کمتر از بیکاری شهری است. پتانسیل اصلی استان در وضعیت فعلی اقتصاد روستایی و اشتغال در آن می باشد. بنابراین اگر با اعطای تسهیلات مناسب، به روزرسانی فناوری‌های لازم در اقتصاد روستایی زمینه‌های بازگشت جوانان به روستاها فراهم شود، هم از پتانسیل اصلی استان بهره برده شده است و هم از پیامدهای منفی چون حاشیه‌نشینی شهری، مهاجرت نیروی کار و نخبگان کردستانی جلوگیری شده است.
- ✓ توسعه و تقویت بنگاه‌ها و تشکل‌های صادراتی و خوشه‌های صادرات‌گرا، راه اندازی واحدهای صنعتی تعطیل شده، تولید و تقویت مشاغل خرد.
- ✓ مورد موفق شهرستان بانه (به واسطه داشتن بازارچه مرزی فعال که شهر را هم تحت تاثیر خود قرار داده است) در داشتن کمترین نرخ بیکاری نشان دهنده این است که هرچقدر امکان استفاده بیشتر استان کردستان و شهرستان‌های آن از امتیاز بزرگ هم مرزی فراهم آید، نرخ بیکاری جوانان هم کاهش پیدا خواهد کرد و آسیب‌های اجتماعی کمتری رخ می‌دهند، لازم به یادآوری است که شهر بانه کمترین نرخ طلاق در استان کردستان را نیز دارا بوده است.

حوزه کشاورزی، دامداری و شیلات

قسمت اعظم استان کردستان بر روی رشته کوه زاگرس قرار گرفته و به همین دلیل به لحاظ اقلیمی دارای شرایط ویژه‌ای می‌باشد و اشکال مختلف اراضی شامل کوه‌های مرتفع، دره‌های عمیق، دشت‌های دامنه‌ای، فلات‌ها و اراضی پست در این استان وجود دارد. وجود اقلیم‌های خشک تا خشک سرد در استان با متوسط بارندگی ۲۵۰ میلی‌متر (بیجار) تا اقلیم نیمه مرطوب معتدل در غرب استان با متوسط بارندگی حدود ۸۰۰ میلی‌متر (مریوان) در کردستان همگی باعث شده‌اند تا استان کردستان از پتانسیل‌های طبیعی و خدادادی بسیار زیادی در زمینه کشاورزی، دامداری و شیلات برخوردار باشد. اگر چه از بسیاری از این پتانسیل‌ها به علت‌های مختلف چون ناکارآمدی مدیریتی، ضعف‌های تکنولوژیک، فقدان حضور متخصصین و.. به گونه مناسب مورده بهره‌برداری قرار نگرفته‌اند اما علیرغم تمامی این شرایط کردستان در تولید محصولات مختلف چون توت فرنگی، گندم، عسل، فرآورده‌های دامی و شیلات رتبه‌های قابل توجهی از نظر تولید این محصولات را در سطح ملی به خود اختصاص داده است.

جدول شماره ۵- وضعیت شاخص‌های کلیدی حوزه کشاورزی، دامداری و شیلات

شاخص	وضعیت
سطح زیر کشت آبی	۱۱۳ هزار هکتار
ارزش افزوده بخش کشاورزی	۲۰/۳ درصد (نرخ کشوری ۹/۸ درصد)
ارزش افزوده بخش ماهیگیری	۰/۳۳ درصد
میزان تولید آبی پروری (۹۱)	۱/۸ درصد تولید کشور
ظرفیت دامپروری	رتبه ۵ کشوری
سهم پرورش دام در مقیاس ملی	۳/۲۶ درصد، دام بزرگ ۲/۱۴ درصد، دام کوچک
میزان تولید فرآورده‌های دامی (۱۳۹۵)	۳۲۳ هزار تن (۲/۷ درصد گوشت قرمز کشور، ۲/۶ درصد شیر کشور)
تولید بخش شیلات (۱۳۹۳)	۶/۸ هزار تن

کشاورزی

استان کردستان با قریب به ۲/۸ میلیون هکتار زمین زراعی، مرتع و جنگل و نیز بالغ بر ۱/۱ میلیون هکتار زمین زراعی ۴/۹ درصد از اراضی قابل کشت کشور را دارد. این وضعیت سبب شده است تا استان در تولید محصولاتی چون توت فرنگی رتبه نخست، گندم رتبه ی چهارم و سیب زمینی رتبه سوم کشور را داشته باشد. میزان اراضی زیر کشت دیم (رتبه ی اول کشور از نظر سطح زیر کشت) بیشتر از اراضی زیر کشت آبی است و این در صورتی است که کردستان سرشاخه پنج حوزه آبخیز کشور است. میزان بارندگی سالانه کردستان ۵۰۰ میلی‌لیتر است که دو برابر میانگین کشوری است اما سال گذشته با بحران آبی و کمبود آب برای بخش کشاورزی مواجه می‌شود. با اینکه ۸۶ درصد زمین‌های کشاورزی استان در بخش شرقی آن قرار دارد این بخش تنها ۱۷ درصد از منابع آبی استان را در اختیار دارد. استان کردستان از

نظر سطح زیر کشت محصول گندم که تقریباً هر ساله نیمی از کل اراضی قابل کشت را به خود اختصاص داده در رده دوم کشور قرار دارد ولی از نظر تولید استان ششم یا هفتم کشور است. کاهش سطح زیر کشت آبی از بیش از ۵۵۰۰۰ هکتار در دهه ۶۰ به قریب ۳۵۰۰۰ هکتار در دهه ۹۰ علیرغم افزایش سطح زیر کشت آبی استان طی سه دهه، دلالت بر عدم مزیت نسبی این محصول در دشت‌ها دارد و این در حالی است که بخش عمده‌ای از توان سازمان جهادکشاورزی استان و حتی آموزش در دانشگاه مادر استان صرف ترویج تولید این محصول می‌شود. در حالیکه پتانسیل اصلی و عظیم استان بخش کشاورزی است اما کمترین میزان اشتغال در میان گروه‌های عمده شغلی را دارد و این یعنی عدم استفاده بهینه از استعدادهای استان، اتلاف منابع مالی و طبیعی.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ ایجاد تغییر در نگرش مجریان و مسئولین بخش کشاورزی از طریق تزریق متخصصین با دانش اقتصاد و بازاریابی و مدیریت کشاورزی به مجموعه سازمان جهاد کشاورزی، تهیه بسته‌های مختلف آموزش برای روستاییان و کشاورزان.
- ✓ توسعه شرکت‌های مکانیزاسیون و کاهش هزینه‌های تولید ناشی از بلااستفاده ماندن ظرفیت بالای ادوات کشاورزی موجود در روستاها و شکل‌گیری سرمایه‌های ثابت فراوان در روستاها.
- ✓ افزایش سهم کشت آبی با استفاده از تکنولوژی‌های جدید مانع هدررفت آب (در حال حاضر کردستان رتبه اول سطح زیر کشت دیم کشور را دارد)
- ✓ انتقال آب به شرق استان (عمده ریزش‌های جوی در غرب استان رخ می‌دهد که زمین‌های مستعد کشاورزی در آن کم است)، البته این انتقال باید به گونه‌ای انجام شود که باعث بهم ریختگی سیستم اکولوژیک استان یا روانه شدن جمعیت روستاها به شهرها و... نشود
- ✓ توجه به مزیت نسبی تولیدات کشاورزی در استان خاصه درباره محصول گندم.
- ✓ استفاده از نیروهای متخصص اقتصاد و مدیریت کشاورزی در دهرداری‌ها و بخشداری‌های استان.
- ✓ ایجاد مزیت رقابتی در تولیدات بخش کشاورزی و جلوگیری از مغلوب شدن بخش کشاورزی استان توسط استان‌های برخوردارتر مجاور استان مانند استان‌های آذربایجان غربی و شرقی و همدان

■ دامداری

وجود بارندگی کافی و مناسب توأم با شرایط جغرافیایی مناسب عامل به وجود آمدن مراتع مناسب در استان بوده است. وجود ۱۲۹۴ هزار هکتار مراتع مساعد باعث شده است که کردستان یکی از استان‌های سرآمد در زمینه دام باشد. از نظر ظرفیت دامپروری (تعداد واحد دامی، مقدار مرتع، مقدار تولید گوشت قرمز، مقدار تولید شیر و...) کردستان رتبه پنج کشور را دارد، تراکم دامی کردستان دو برابر تراکم دامی کشوری است و سالیانه ۳۲۰ هزار تن محصولات دامی (۲/۶ درصد گوشت قرمز و ۱/۶ درصد گوشت مرغ کشور) در این استان تولید می‌شود. اما علی‌رغم تمامی این پتانسیل‌ها به

دلیل‌های زیادی همچون مهاجرت مردم به شهرها، نبود اشتغال و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی و عدم مدیریت مسؤلان در بخش دامپروری با کاهش فعالیت و تولید مواجه شده است که ضررهای زیادی را در پی داشته و دارد. قسمت زیادی از دامداری‌ها خاصه دامداری‌های کوچک استان در حال ورشکستگی هستند، به دلیل فقدان وجود صنایع تبدیلی سهم استان تنها به خام فروشی محدود شده است. در بخش دام سنگین هم ۸۰ درصد نیاز استان از خارج استان تامین می‌شود.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ توسعه صنعت دامپروری به عنوان یک صنعت کاملا اشتغال‌زا در ایجاد کارخانه‌های زنجیره ای تولید چرم، کیف و کفش و...
- ✓ تاسیس کشتارگاه‌های صنعتی، سردخانه‌ها و مکان‌های نگهداری دام‌های کشتار شده.
- ✓ تامین منابع لازم جهت توسعه دامداری‌های صنعتی و نیمه صنعتی در استان و کمک جهت ارتقاء بهره‌وری در دامداری‌های سنتی.

■ شیلات

وجود ۲۸ رودخانه دائمی بزرگ و ۳۲۰۰۰ دهانه چشمه و تعداد بسیار زیادی چاه‌های عمیق و نیمه عمیق، قنات و دریاچه سدهای قشلاق، سقز و زریوار بستر مناسب تولید پرورش آبزیان در استان کردستان است. با توجه به کیفیت مطلوب آب‌های جاری و شرایط اقلیمی متعادل، پرورش ماهیان سردابی اهمیت بسزایی در استان دارد. در حال حاضر سالیانه ۱۹۲۷ تن ماهی و میگو در استخرهای پرورش تولید و به بازار عرضه می‌شوند و مجتمع‌های سیروان (بزرگترین مجتمع پرورش ماهیان سردابی در خاومیان) و پالنگان در کردستان از مجتمع‌های بزرگ و موفق کشوری هستند.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ افزایش سرمایه گذاری‌های دولتی و خصوص در زمینه شیلات استان.
- ✓ ساماندهی حریم رودخانه‌ها و مجتمع‌های پرورش ماهی و جلوگیری از ورود فاضلاب‌ها (مورد پالنگان).
- ✓ ساماندهی بحث گردشگری و آبی‌پروری در استان.
- ✓ تقویت و حمایت از ظرفیت صادرات انواع آبزیان (ماهی، میگو، ماهی تزئینی و...) از کردستان به عراق.

■ صنعت

استان کردستان با داشتن معادن غنی و سرشار و پتانسیل بالای صنایع وابسته در این بخش از عدم توسعه صنعتی و فراوری مواد خام رنج می‌برد. این استان از نظر صنعتی جزو استان‌های آخر و در رده ۲۹ قرار دارد. این در حالی است که اگر کردستان دارای زیر ساخت مناسب بود با وجود نیروی انسانی کارآمد، موقعیت مناسب جغرافیایی و مواد کانی و استعداد کشاورزی و دامپروری امکان توسعه نه فقط استان کردستان بلکه بخش قابل توجهی از استان‌های پیرامون خود را هم فراهم می‌نمود. در بخش تعداد کارگاه‌ها نیز استان کردستان وضعیت مناسبی ندارد. رئیس سازمان صنعت، معدن و تجارت استان کردستان تعداد واحدهای تولیدی در این استان را ۹۷۴ واحد ذکر کرده که از این تعداد ۳۱۰ واحد

آن تعطیل است. از میان واحدهای تولیدی مهم تنها یک واحد بیشتر از ۵۰۰ نفر شاغل دارد (شرکت نساجی کردستان ۶۲۰)، چهار واحد بین ۱۰۰ تا ۳۵۰ نفر و مابقی واحدهای تولیدی میانگینی نزدیک به ۵۰ نفر شاغل دارند، کارخانه ذوب آهن قروه، تنها کارخانه استان در سال ۹۱ ورشکست شده و هنوز راه اندازی مجدد نشده است. در این میان باید یادآوری کرد که اطلاعات و آمار دقیقی هم از تعداد شهرک‌ها و مناطق فعال و در دست ساخت کردستان وجود ندارد. به گونه‌ای که گاه از ۲۱ شهرک صنعتی که ۹ مورد فعال و مابقی در دست اقدام است سخن گفته می‌شود و گاه از ۹ مورد فعال و ۷ مورد در دست اقدام و حتی مراجعه به سایت شرکت شهرک‌های صنعتی کردستان هم این عدم دقت آمار و اطلاعات را حل نمی‌کند (۱۷ شهرک صنعتی، یک منطقه ویژه اقتصادی و ۱۰ ناحیه ی صنعتی).

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ اصلاح، بهینه سازی و شایسته سالاری در ساختار دولتی مرتبط با بخش صنعت معدن و تجارت استان با توجه به سه و نیم دهه عملکرد قابل انتقاد.
- ✓ افزایش توان رقابت‌پذیری بنگاه‌های صنعتی و بنگاه‌های معدنی.
- ✓ توسعه‌ی سرمایه گذاری خارجی.
- ✓ تبدیل واحدهای صنعتی مستعد در هر رشته به واحدهای بزرگ مقیاس.
- ✓ برندسازی و ارتقای نام و نشان تجاری محصولات داخلی.
- ✓ در کوتاه مدت تصویب و تخصیص اعتبار فعال‌سازی و راه اندازی مجدد حداقل ۳۰۰ واحد صنعتی تعطیل راکد و ۲۰۰۰ طرح‌های صنعتی نیمه تمام استان کردستان با بکارگیری کلینیک توسعه استان در آسیب‌شناسی و ارایه طریق مورد به مورد رفع مشکلات.
- ✓ توجه ویژه و عملی به صنایع تبدیلی بخش کشاورزی، دام، معدن و تامین منابع لازم جهت گسترش این نوع صنایع در قالب خوشه مرتبط.
- ✓ تهیه بانک اطلاعاتی دقیق از مجموعه فعالیت‌های صنعتی، واحدها و شرکت‌های صنعتی فعال و غیر فعال.

▪ گردشگری

ویژگی‌های فرهنگی (زبان، لباس، حرکات موزون، صنایع دستی و مراسم عرفانی...)، آثار باستانی و وضعیت آب و هوایی و اقلیمی استان کردستان همگی پتانسیل‌هایی هستند که برای توسعه گردشگری این استان مناسب هستند. این استان با داشتن بیش از ۱۱۰۰ نقطه برای بازدید و پتانسیل بالای طبیعت گردی توان مناسبی برای ایجاد درآمد همراه با تعامل فرهنگی در سطح ملی و جهانی دارد. اما به دلیل نبود زیرساخت مناسب اماکن توریستی آن درآمدزا نشده و نیازمند حرکتی هماهنگ در درون و برون خود است. چون صرف بازسازی و آماده سازی اماکن، بدون حرکت همزمان در ایجاد زیرساخت‌ها امید به استمرار فعالیت وجود ندارد. استان کردستان در توریسم درمانی نیز استعداد دارد که بدون راه هوایی مناسب و راه آهن نمی‌توان این امکان را توسعه داد. سرمایه‌گذاری در اماکن توریستی مانند غار کرفتو، باباگور و... در حد صفر است. توسعه دانش گردشگری با ایجاد رشته مدیریت جهانگردی به صورت مکاتبه‌ای و در دانشگاه‌های پیام نور امکان پذیر نیست.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی گردشگری روستایی با توجه به برخی تجارب موفق در سطح کشور
- ✓ کمک به ایجاد آژانس‌های مختلف جذب توریست در سطح ملی و بین‌المللی.
- ✓ تسهیل در واگذاری و اجاره تفرج‌گاه‌ها جهت توسعه اماکن خدماتی، رفاهی و تفریحی با توجه به معیارهای زیست‌محیطی
- ✓ اختصاص تسهیلات لازم جهت جلب مشارکت بخش خصوصی در احداث اماکن خدماتی، رفاهی و تفریحی در جاذبه‌های گردشگری استان.
- ✓ ایجاد ظرفیت توریسم پزشکی در استان.
- ✓ استفاده بهینه از بازارچه‌های مرزی بانه و مریوان جهت جذب گردشگران داخلی.
- ✓ تامین منابع لازم جهت جلوگیری از آسیب به دریاچه زریوار به عنوان یکی از قطب‌های گردشگری و استفاده بهینه از ظرفیت‌های این دریاچه در توسعه گردشگری.
- ✓ مدیریت جامع گردشگری استان و ایجاد بانک اطلاعات گردشگری استان.

حوزه سیاست بهداشت و سلامت

یکی از فاکتورهای اصلی توسعه در هر کشوری، ارتقا سلامت در نتیجه‌ی توزیع عادلانه و دسترسی مناسب همه‌ی افراد به منابع بخش بهداشت و درمان می‌باشد. شاخص‌های بهداشت و درمان کلان زاگرس (کرمانشاه، همدان، کردستان، ایلام و لرستان) نسبت به دیگر کلان‌های کشور وضعیت مناسب‌تری دارد. استان کردستان به واسطه هم مرزی با کشور عراق می‌تواند به شهروندان آن کشور نیز خدمات درمانی ارائه نماید و به یکی از قطب‌های توریسم درمانی کشور تبدیل شود. علی‌رغم این مزیت‌ها و پتانسیل‌ها، درون استان، شکاف زیادی در دسترسی به منابع بخش بهداشت و درمان بین شهرستان‌ها وجود دارد و استان از قدیمی بودن و فرسودگی ساختمان‌ها و تجهیزات مراکز درمانی و نیز کمبود نیروهای متخصص رنج می‌برد. در ادامه به برخی از مهمترین چالش‌های این حوزه پرداخته شده است.

❖ عدم تعادل در دسترسی به خدمات درمانی

از نظر برخورداری از خدمات بهداشتی و درمانی، شهرستان‌های استان را می‌توان به سه دسته برخوردار (سنندج و سقز)، نیمه برخوردار (قروه، بیجار، مریوان و بانه) و محروم (دهگلان، سروآباد و دیواندره) رتبه‌بندی کرد. ۳۶ درصد از جمعیت استان محروم از خدمات بهداشتی مناسب هستند. تفاوت ضریب توسعه یافتگی در زمینه بهداشت و درمان بین شهر اول استان (سنندج) و شهر دوم (سنقر) در بخش شاخص‌های فنی و اجرایی معادل ۳۹ درصد، در بخش شاخص‌های نهادی بیش از ۶۹ درصد و در بخش نیروهای متخصص نابرابری‌ها به اوج می‌رسد که بیش از ۷۵ درصد است، این یعنی سطحی از توسعه یافتگی در مرکز استان وجود دارد و مابقی شهرستان‌های استان تفاوت فاحشی با مرکز استان دارند. شهرستان‌های دهگلان و سروآباد و دیواندره محروم‌ترین شهرستان‌های استان هستند. که این امر به نظر می‌رسد ناشی از جمعیت روستایی زیاد این شهرستان‌ها (سروآباد ۹۰ درصد، دیواندره ۶۵ درصد، دهگلان ۵۸/۲ درصد) می‌باشد.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ توجه مضاعف به بهداشت روستایی خاصه در شهرستان‌های محروم از طریق اقداماتی نظیر تاسیس خانه بهداشت در روستاهای پرجمعیت، اعزام گروه‌های سیار پزشکی به صورت هفتگی به روستاهای کم جمعیت
- ✓ اختصاص تسهیلات تشویقی به کادرهای پزشکی و بهداشتی برای خدمت در نقاط محروم استان.
- ✓ برگزاری کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای زنان خانه دار و دانش آموزان در نقاط محروم.
- ✓ تقویت زیرساخت‌های ارتباطی و حمل و نقل استان به ویژه در مناطق صعب العبور.

❖ تجهیز و نوسازی مراکز درمانی

علاوه بر وجود عدم تعادل در دسترسی به خدمات بهداشتی- درمانی در حال حاضر عمده مشکلات حوزه سلامت و درمان در کردستان عبارتند از

- کمبود نیروی انسانی متخصص به خصوص در حوزه پزشکان متخصص و پرستاران.
- فرسوده بودن ساختمان‌های بیمارستان‌های استان.
- کمبود خوابگاه دانشجویی.
- مشکل تامین اعتبار برای تجهیز بیمارستان‌های استان.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ افزایش نسبت پزشکان متخصص با ارائه تسهیلات و مزایای ویژه.
- ✓ ارائه بورسیه‌های لازم در رشته‌ها و مقاطع مختلف مربوط به حوزه درمان به منظور جلوگیری از مهاجرت نخبگان و کادرهای درمانی به خارج از استان.
- ✓ تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی جهت مشارکت در تاسیس بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، آزمایشگاه‌ها و سایر مراکز بهداشتی-درمانی.
- ✓ تخصیص بودجه و منابع لازم جهت تجهیز و نوسازی بیمارستان‌های موجود در استان (خاصه بیمارستان فجر مریوان و امام خمینی(ره) سقز).
- ✓ سرمایه‌گذاری لازم جهت استفاده از امتیاز هم مرزی با عراق به ویژه منطقه کردستان عراق جهت رونق و گسترش توریسم درمانی.

لازم به ذکر است که دولت در راستای بهبود وضعیت بهداشت و درمان در کردستان در اسفندماه (۹۵) اقدامات موثر و قابل توجهی با افتتاح این مراکز درمانی انجام داده است: فاز اول بیمارستان کوثر (بزرگترین مرکز درمانی غرب کشور)، اورژانس بیمارستان توحید، مرکز ام‌آر‌آی مریوان و سقز، کلینیک تخصصی ویژه بیمارستان شهید بهشتی، مرکز فوریت‌های پزشکی قروه، بیمارستان ۳۲ تختخوابی جدید الاحداث شهدای دهگلان، بخش سی‌تی‌اسکن بیمارستان‌های امام خمینی(ره) دیواندره و سینای کامیاران.

حوزه زیرساخت‌ها (حمل و نقل)

ایجاد هرگونه تغییر و تحول در صنعت، تجارت، توریسم، بهداشت و درمان و نهایتاً توسعه یافتگی کردستان نیازمند وجود زیرساخت‌های متناسب با ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های استان است. تحقق یافتن نقش‌های ملی و منطقه‌ای که برای کردستان در نظر گرفته شده است بدون وجود راه‌ها، ناوگان ریلی و هوایی مناسب میسر نخواهد بود و تنها منجر به عدم استفاده و اتلاف بیش از پیش سرمایه‌های استان خواهد شد. به گفته مدیرکل راه و شهرسازی کردستان، استانداردهای شبکه حمل و نقل جاده‌ای استان در اسکلت اصلی در حد راه فرعی درجه یک و راه اصلی است؛ اما استفاده‌ای که از آن می‌شود در حد راه‌های چهارخطه و بزرگراه است. استان کردستان هم اکنون دارای ۱۷۸ کیلومتر شبکه بزرگراهی، ۲۸۱ کیلومتر راه اصلی و یک هزار و ۳۶۰ کیلومتر راه فرعی است. مجموع کل راه‌های روستایی کشور شامل دو مقوله آسفالت و شوسه ۱۲۸ هزار کیلومتر است و میزان برخورداری استان کردستان از این میزان راه روستایی شش هزار و نود و هشت (۶۰۹۸) کیلومتر می‌باشد، کردستان در این زمینه رتبه آخر کشور را داشته و با استان قبل از خود نیز ۷ درصد فاصله دارد. ضعف زیر ساخت‌های جاده‌ای بگونه‌ای است که برعکس تمامی استان‌های کشور حتی بین شهرهای اصلی استان همانند مسیرهای مریوان به سقز، سقز به بانه، مریوان به بانه، کامیاران به مریوان، دیواندره به مریوان جاده آسفالت و وجود ندارد. به نظر می‌رسد وضعیت فعلی زیرساخت‌های حمل و نقلی استان ناشی از کوهستانی بودن استان، عقب ماندگی‌های بجا مانده از سال‌های پیش از انقلاب و جنگ و در ادامه نگاه امنیتی به کردستان، عدم تخصیص اعتبارات و بودجه‌های مورد نیاز و مدیریت ناکارآمد در استان کردستان است.

جدول شماره ۶- وضعیت شاخص‌های زیرساختی استان کردستان

سهم استان از راه‌های کشور (بدون احتساب راه‌های روستایی)	۱۸۱۹ کیلومتر	۲/۱ درصد (رتبه ۲۲ کشوری)
سهم استان از راه‌های روستایی	۶۰۹۸ کیلومتر	۴/۷ درصد (رتبه ۳۲ کشوری)
آزاد راه	فاقد آزاد راه	-----
بزرگراه	۱۷۸ کیلومتر	رتبه کشوری ۲۶
کشته شدگان تصادفات راه‌های برون شهری و روستایی (۹۰-۹۲)	۱۰۱۵ نفر	رتبه کشوری ۱۱
کشته شدگان تصادفات راه‌های برون شهری (۹۴)	۳۳۵ نفر	رتبه کشوری ۱۴
رتبه بندی عملکرد در کاهش تلفات (۹۱-۹۲)	۱۰,۵ درصد (افزایش تلفات)	رتبه کشوری ۲۹
روشنی راه‌ها	۵۱ کیلومتر	۳ درصد کل طول راه‌های استان

راهکارهای پیشنهادی

✓ تکمیل و تسریع در پروژه‌های جاری راه‌سازی استان خصوصاً احداث جاده آسفالت مابین شهرهای استان که جاده آسفالت ندارند.

- ✓ تکمیل بزرگراه همدان-سنندج و امتداد دادن تا مریوان و باشماق و ارتقا آن به آزاد راه به عنوان محور فرا استانی و فراملی.
- ✓ احداث بزرگراه زنجان-بیجار- دیواندره- دو آب بانه به طرف اربیل و موصل.
- ✓ ارتقا جاده محور سردشت- بانه- مریوان- کامیاران بطرف کرمانشاه
- ✓ تامین دسترسی استان به شبکه حمل و نقل ریلی سراسری از سمت همدان و زنجان تا مرز مبادلاتی عراق.
- ✓ کمک به تامین منابع اصلاح زیر ساخت‌های شهری تمامی شهرستان‌های استان بویژه شهرستان سنندج علل الخصوص تامین زیرساخت‌های نواحی منفصل شهری.
- ✓ توسعه شبکه ارتباط هوایی و افزایش تعداد پروازهای فرودگاه سنندج با امکان پرواز های بین المللی علل الخصوص به کشورهای همجوار.
- ✓ تکمیل فرودگاه سقز و احداث فرودگاه لجستیکی در شهرهای بانه و مریوان.

حوزه محیط زیست و آب

استان کردستان به دلیل داشتن ارتفاعات متعدد و بارندگی‌های نسبتاً زیاد از نقاط سردسیر کشور است. حدود ۷۰٪ از وسعت استان را کوه‌ها و تپه‌ها تشکیل داده و ۱۴/۵٪ از اراضی استان شامل فلات‌ها و تراس‌های فوقانی می‌باشد و بقیه مساحت استان مربوط به دریاچه‌ها و رودخانه‌های فصلی و دائمی است. تنوع اقلیمی از دیگر ویژگی‌های بارز استان است. مهمترین عارضه طبیعی استان، تالاب آب شیرین زریوار بوده و وجود جنگل در غرب استان با وسعت ۲۴۲۱۵۸ هکتار و مراتع با وسعت ۱/۱ میلیون هکتار از دیگر عارضه‌های مهم استان بشمار می‌رود.

جدول شماره ۷ - وضعیت شاخص‌های کلیدی حوزه محیط زیست و آب

وضعیت	شاخص
	حجم کل پساب های استان
	حجم آب برگشتی
	کل مصارف آب در استان
۹۹۶۱۰ هزار متر مکعب	حجم تولید آب در استان
۵۴۵۵۰ هزار متر مکعب (۵۴/۷ درصد)	آب های سطحی
۴۵۰۶ هزار متر مکعب (۴۵ درصد)	آب های زیرزمینی
	مصرف آب در بخش کشاورزی شرب شیلات صنعت و معدن
	راندمان آبیاری در شبکه
۱۵۶۰ (چاه عمیق)، ۹۴۳۹ (نیمه عمیق)	تعداد چاه
۴۹۶	قنات
۳۸۴۳۰	چشمه

❖ مدیریت ناکارآمد منابع زیست محیطی

استان کردستان از جمله مناطق کشور است که از نظر زیست محیطی در مقایسه با سایر مناطق، آسیب کمتری را در گذشته تجربه کرده است. اما طی دو دهه اخیر به دلیل عدم یکپارچگی در مدیریت محیط زیست، هدررفت یا از دست دادن حجم بالایی از رواناب‌های ناشی از بارندگی یا جریانات سطحی آب، تبدیل اراضی جنگلی و مراتع به فضاهای سکونت توسط سودجویان، چرای مفرط و بی‌رویه‌ی دام در مراتع استان، فقدان یا ناکارآمدی شبکه‌ی جمع‌آوری و سیستم تصفیه‌ی فاضلاب در سکونتگاه‌های روستایی و شهری، عدم رعایت حریم رودخانه‌ها و برداشت بی‌رویه‌ی شن و ماسه از بستر رودخانه‌ها، عدم توجه به معیارها و ضوابط زیست‌محیطی در بسیاری از طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی استان متحمل مسائل زیست محیطی متعددی شده است و عدم توجه به آن و تلاش نکردن برای کاهش آن، به دلیل حاد شدن مسائل زیست محیطی استان‌های دور و نزدیک استان، آینده‌ی مناسبی در مقابل خود ندارد.

افزایش تعداد روزهای بحرانی در سال، کاهش شدید تنوع زیست محیطی، افزایش فرسایش خاک، تخریب جنگل‌های استان، کاهش سهم مراتع درجه یک، آلودگی آب‌های روان استان، تغییر اقلیم مشهود، کاهش شدید روزهای سرد و

یخبندان استان، حرکت‌های واضح کویرزایی و سایر مشکلات زیست محیطی ناشی از اجرای طرح‌های نادرست داخل و خارج استانی با تاکید بر اثرات جانبی منفی حرکت‌های توسعه‌ای سایر استان‌های همجوار، باعث شده است که استان کردستان با مشکلات عدیده زیست محیطی مواجه گردد.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ ایجاد، ساماندهی و توسعه‌ی پیوندهای اکولوژیک، در سطوح منطقه، ملی و فرا ملی، با توجه به موقعیت جغرافیایی و طبیعی قلمروی کردستان.
- ✓ افزایش استقلال مدیران سازمان محیط زیست و انتصاب مدیرانی با دانش و باور به جهان شمول بودن محیط زیست و اعتقاد به اصل شبکه‌های آثار جانبی و سرایت اثرات منفی تخریب‌زیست محیطی
- ✓ انجام مطالعات اقتصادی با پایه زیست محیطی به منظور شناسایی تولید محصولات و معرفی فعالیت‌های جایگزین با زیان کمتر زیست محیطی و دارای صرفه اقتصادی جهت کاهش فشار بر محیط زیست در دشت‌های استان.
- ✓ شناسایی راه‌های جلوگیری از تخریب بیشتر جنگل‌های حوزه زاگرس ناشی از گسترش فعالیت‌های تجاری موجود در شهرستان‌های بانه و مریوان.
- ✓ توسعه فعالیت‌های اقتصادی فراوری محصولات برای کاهش فشار مستقیم به محیط زیست.
- ✓ انجام پژوهش‌های گروهی با مشارکت تیم‌های تخصصی با محوریت دانشگاه مادر استان.
- ✓ تقویت نهادهای مردم نهاد زیست محیطی و ترویج فرهنگ منابع طبیعی و مشارکت مردمی.

❖ بحران آب

استان کردستان در یکی از نقاط خوش آب و هوای کشور قرار دارد و به دلیل این موقعیت جغرافیایی، دارای منابع آبی قابل توجهی است و در زمره مناطق پر آب کشور محسوب می‌شود. بخش عمده‌ای از ۵ حوزه آبریز کشور در استان کردستان واقع شده که شامل قزل اوزن، زرینه‌رود، کرخه، سیروان و زاب کوچک می باشد. مجموع روان آب‌های سطحی حاصل از ریزش‌های جوی (میانگین ریزش جوی ۵۰۰ میلی لیتر که دو برابر میانگین کشوری است) در حوزه‌های آبریز پنجگانه استان، ۷۷۸۶ میلیون مترمکعب برآورد گردیده است، البته از این حجم تنها ۱۰ درصد در داخل استان مصرف و بقیه از دسترس استان خارج و به استان‌های مجاور و کشور عراق جاری می‌شود. خروج قسمت اعظم آب موجود از استان، برنامه‌های توسعه‌ای مخرب محیط زیست استان، مدیریت غلط منابع آب، عدم تمرکز و توازن قدرت بین مدیران محلی، استانی و ملی، حفر چاه‌های غیرمجاز و برداشت‌های بی رویه از منابع زیرزمینی (به ویژه در بخش شرقی استان)، فقدان کشاورزی بر مبنای اصول توسعه پایدار و کاهش نزولات جوی و خشکسالی (در حوزه روان آب‌ها کاهش ۵۲ درصدی) همگی باعث شدند تا کردستان در سال ۹۴ در بحران آبی قرار گیرد. بحران آب در استان

کردستان تا جایی جدی است که شهر سنندج جزو سه شهر بحرانی کشور گزارش شده و شرکت آب منطقه‌ای استان کردستان با صدور اطلاعیه‌ای اعلام کرد امکان تامین آب جهت مصارف کشاورزی در مسیر پایاب و حاشیه سد قشلاق سنندج وجود ندارد.

راهکارهای پیشنهادی

- ✓ توسعه و بهره‌برداری از منابع آب‌های سطحی و حفاظت از حوزه‌های آبخیز استان.
- ✓ توسعه و نوسازی زیرساخت‌های کشاورزی و دامپروری استان، متناسب با ظرفیت آب در استان و برنامه‌های مدیریت منابع آب حوزه‌ی آبریز.
- ✓ حفاظت، احیاء، توسعه و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی (جنگل و مرتع) و مزیت‌های محیطی استان در راستای نیل به توسعه‌ی پایدار.
- ✓ مهار آب‌های سطحی استان، با احداث سدهای ذخیره‌ای و تنظیمی بزرگ و کوچک و سایر تأسیسات لازم زیربنایی در بخش آب.
- ✓ آبیگری سد چراغ ویس سقز و متوقف یا محدود کردن انتقال آب سدهای استان به استان‌های همجوار استان (در حال حاضر ۲ میلیون مترمکعب از آب کردستان به استان‌های زنجان، همدان، ایلام، آذربایجان و دیگر استان‌ها اختصاص داده شده است) از طریق افزایش بهره‌وری در این استان‌ها.
- ✓ ایجاد زمینه‌های لازم برای جلب مشارکت مردمی و بخش خصوصی در بهره‌برداری و مدیریت آب.
- ✓ نهادینه کردن رویکرد مدیریت عرضه و تقاضا و افزایش سطح آگاهی عمومی در مدیریت بهینه‌ی مصرف آب.
- ✓ مهار، ذخیره‌سازی، انتقال و پمپاژ آب‌های سطحی به دشت‌های مستعد استان با در نظر داشتن معیارهای زیست محیطی

اولویت نخست اهداف و راهبردهای زیست محیطی در سند ملی توسعه‌ی استان کردستان، پرداختن درست به مسئله‌ی آب است. استان، به لحاظ کمیت و کیفیت منابع آبی، غنی است اما، نارسایی‌هایی در این بخش مشاهده می‌شود که لزوم تغییر رویکردهای کنونی را تأکید می‌کند. به بیان دیگر، آب، به عنوان یک عامل مؤثر در توسعه، یک فرصت و ظرفیت مناسب در استان به شمار می‌رود اما، به دلیل رویکردهای نه چندان درست در نحوه‌ی استفاده از آن، در شرایطی که تغییری مناسب در رویه‌های کنونی ایجاد نشود، به تدریج به یک تنگنا یا عامل محدودکننده‌ی توسعه در این قلمرو تبدیل می‌شود. تغییر نوع رویکرد به مسائل آب و مدیریت آن یک ضرورت است تغییری که به باور نخبگان استان (اعضای کمیته تخصصی آب تیرماه ۹۵) حتی پس از وضعیت بحرانی سال گذشته هنوز هم اتفاق نیفتاده است و نمونه عینی آنرا می‌توان در تخریب چشمه بل (کانی بل) دید که در ذیل به آن می‌پردازیم.

❖ تراژدی سدها در کردستان

طبق آمار شرکت مدیریت منابع آب در حال حاضر استان کردستان دارای ۹ سد در دست بهره برداری، ۸ سد اجرایی و ۲۲ سد در دست مطالعه است و از این نظر رتبه سیزدهم کشور را دارد. مجموعه‌ی این سدها سالیانه ۲۹۳۵ میلیون متر مکعب آب تنظیم می‌کنند که از نظر قابلیت تنظیم آب، سدهای کردستان رتبه هشتم کشور را دارند. رییس اداره آموزش و پژوهش حفاظت از محیط زیست کردستان (۱۳۹۴) تعداد بیشتری از آمار سدهای کردستان ارائه داده است (۳۳ مطالعاتی، ۷ اجرایی، ۸ بهره برداری) و از برنامه‌ریزی‌هایی برای ساخت ۵۳ سد در استان کردستان خبر داده است و معتقد است این حجم از ساخت سد یک فاجعه‌ی زیست محیطی است چرا که بعضی از این سدها حتی دارای ارزیابی زیست محیطی نیستند ولی در دست مطالعه و ساخت قرار گرفته‌اند. در کردستان این اصطلاح که سدها به نام ما و به کام دیگران است، رایج و متداول است و قشرهای مختلف (نماینده مجلس، روزنامه نگاران و...) از آن برای توصیف وضعیت سدها در کردستان استفاده می‌کنند، چرا که سدهای کردستان یا تحت مدیریت دیگر استان‌ها هستند و قرار است آب مورد نیاز کشاورزی و شرب آنها را تامین کنند و سود چندان برای کردستان ندارد و بعضا همراه با تخریب زیستی محیطی نیز هست و یا اینکه اگر آب سد در کردستان مصرف می‌شود به واسطه ساخت بدون ارزیابی‌های زیست محیطی - اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی بیشترین سود آن به شرکت‌های پیمانکار می‌رسد و نصیب مردم کردستان تخریب محیط زیست استان، مهاجرت‌های اجباری روستائینان، زیر آب رفتن زمین‌های کشاورزی و کم آبی و .. است. در ادامه به بررسی وضعیت چند سد در استان می‌پردازیم.

■ سد تالوار با اینکه در بیجار وجود دارد اما بخش اعظم پتانسیل سد معطوف به تامین آب شرب و کشاورزی برای استان‌های همدان و زنجان است و تنها ۸۰۰۰ هکتار از اراضی کشاورزی بیجار تحت آبیاری آب سد قرار می‌گیرند و بسیاری از زمین‌های این منطقه امکان استفاده از آب سد را ندارند. مدیریت سد با آب منطقه‌ای زنجان است و عملیات اجرای سد نزدیک به ۱۷ سال (۹۲-۷۵) طول کشیده است. ساخت سد پیوست فرهنگی اجتماعی نداشته و موجب زیر آب رفتن ۱۰ روستا و مهاجرت اجباری ساکنین این روستاها شده است به گونه‌ای که تاکنون ۲۰۰۰ نفر از اهالی منطقه چنگ الماس به واسطه از دست دادن زمین‌هایشان و کمبود آب شرب!! بیچار و مجبور به ترک سکونت‌گاه‌های خود شده‌اند. ساخت سد تالوار باعث زیر آب رفتن ۱۸ تپه و آثار باستانی با قدمت ۷۵۰۰ سال شده است. سد تالوار گرچه به نام کردستان و در بیجار تاسیس شده است اما حاصلش برای مردمان این خطه، مهاجرت اجباری ساکنین روستاهای مستغرق، تبعات و ناسازگاری‌ها در اسکان مجدد، کاهش ایستایی آب‌های زیرزمینی، شوری آب و خاک و... بوده است.

■ سد گاوشان با اینکه در کامیاران کردستان قرار دارد اما ۸۰ درصد آب سد به استان کرمانشاه اختصاص دارد و مدیریت این سد هم با آب منطقه‌ای کرمانشاه است. از آنجایی که اولویت سد تامین آب شرب کرمانشاه است در سال‌های گذشته (خاصه سال ۹۴) که به واسطه خشکسالی رودخانه‌ها و آب‌های جاری کامیاران خشک شده بود، سهمی از آب سد به کشاورزان کامیارانی اختصاص نیافته و این امر موجب خسارات و زیان‌های

فراوان برای روستاییان این منطقه بوده است، در صورت تداوم این روند کشاورزی و باغداری کامیاران در معرض خطر نابودی قرار می‌گیرد.

■ سدهای داریان و بلبر. دیده‌بان محیط زیست و حیات وحش ایران هشدار داده است که در صورت آبیگری سدهای داریان و بلبر آخرین زیست گاه پلنگ کردستان نابود می‌شود. سد داریان علی‌رغم تمامی اعتراضات مردمی که در مورد زیر آب رفتن چشمه کانی بل و طبیعت آنجا رخ داد، ساخته و آبیگری شد. به استناد سخن مجریان سد داریان، حدود ۱۰۰۰ هکتار از اراضی منطقه ریز خط تراز آب پشت سد قرار داشته که بیش از ۹۰ درصد این اراضی جنگل و مرتع‌های مشجر بوده است که با آبیگری سد زیر آب رفته‌اند و این علی‌رغم تمامی هشدارها و اعتراض‌های سازمان‌های مردم نهاد بوده است. سد بلبر اما هنوز در دست مطالعه است و عملیات آن آغاز نشده است و باید از این کار جلوگیری بشود. سد بلبر در ۴۰ کیلومتری سد داریان قرار دارد. ساخت سد در این منطقه در حالی است که در بالا دست منطقه بکر و زیبایی بلبر دو سد آزاد و گاران نیز وجود دارند و اساساً ساخت چهار سد در یک محدوده جغرافیایی نه چندان بزرگ اکوسیستم منطقه را بر هم خواهد زد و منطقه حفاظت شده شاهو و کوهسالان که یکی از چهار منطقه حفاظت شده استان کردستان است نیز رو به تخریب و نابودی خواهد رفت. بنابراین دیده می‌شود حتی در اینجا که سد نیز برای و به نام کردستان ساخته می‌شود باز هم به کام شرکت‌ها و نهادهای منتفع از سد سازی است و ماحصل آن برای کردستان تبخیر و خشک شدن دشت‌ها و کوچ روستاییان اطراف سد به شهرها بوده است.

■ سد سیازاخ در ۷ کیلومتری دیواندره هم همین وضعیت را دارد در دوران دولت سازندگی کلنگ ساخت این سد به زمین زده می‌شود، رسماً از سال ۸۲ و در دولت اصلاحات ساخت آن آغاز می‌شود، در سال ۹۰ در حالیکه هنوز به ۵۰ میلیارد تومان اعتبار برای ساخت تصفیه‌خانه، سامانه آبرسانی و پایاب نیاز دارد، توسط معاون اول رئیس جمهور وقت پیش از تکمیل افتتاح می‌شود و بعد از گذشت چهار سال از دولت یازدهم، این سد همچنان در بلا تکلیفی است. در حال حاضر فاضلاب ۳۲ روستا به سد سیازاخ وارد می‌شود، ۱۵ سال اجازه ساخت مسکن به روستاییان داده نشده است و هنوز مکان‌یابی برای روستانشینان حوالی سد انجام نگرفته است.

■ وضعیت زیست محیطی اطراف سد وحدت (قشلاق) نیز نامطلوب و غیر بهداشتی است. افزایش زباله‌های اطراف سد وحدت، شنا در آب پشت سد و کم توجهی شرکت آب منطقه‌ای در جمع‌آوری زباله‌ها باعث نگرانی مردم و دوستداران محیط زیست شده است لازم به ذکر است که این سد آب شرب شهر سنندج را تامین می‌کند.

راهکارهای پیشنهادی^۲

- ✓ افزایش استقلال و قدرت سازمان محیط زیست و سازمان‌های تابعه استانی.
- ✓ الزام به انجام مطالعات کارشناسانه و ارزیابی‌های زیست محیطی - فرهنگی - اجتماعی پیش از ساختن سدها.
- ✓ انجام مطالعات اقتصادی با پایه زیست محیطی به منظور شناسایی تولید محصولات و معرفی فعالیت‌های جایگزین با زیان کمتر زیست محیطی و دارای صرفه اقتصادی جهت کاهش فشار بر محیط زیست در دشت‌های استان.
- ✓ در نظر گرفتن حق مدیریت استانی برای کردستان در زمینه سدهایی که در خاک این استان ساخته می‌شود و یا ملی اعلام کردن مدیریت سدها برای جلوگیری از اعمال مدیریت‌های سلیقه‌ای استانی که می‌تواند منجر به تضادهای بین استانی گردد.
- ✓ اختصاص اعتبارات و بودجه‌های لازم برای انتقال هر چه سریعتر آب سدهای آزاد و ژاوه به دشت‌های شرق استان (قروه و دهگلان).
- ✓ اختصاص بودجه لازم برای تکمیل سدهای ناتمام و پاکسازی حاشیه سدها.

^۲ باید توجه داشت که راهکارهای ارائه شده پیش از هرگونه تصمیم‌گیری پیرامون آنها نیازمند ارزیابی‌های دقیق بین رشته‌ای است.

جمع بندی

استان کردستان به واسطه موقعیت استراتژیک واجد اهمیتی که از نظر ملی و فراملی دارد، وجود منابع طبیعی غنی و آب فراوان و جاذبه‌های گردشگری قابل اعتنا، می‌تواند سهم قابل توجهی از تولید ملی را به خود اختصاص دهد و از این طریق هم کردستان و مردمانش شاهد رونق و رفاه اقتصادی و توسعه باشند و هم سهم خود را در پیشرفت، توسعه و آبادانی کشور ادا کرده باشند، اما این مهم به دلایل مختلف امنیتی-سیاسی و مدیریتی تاکنون نه تنها تحقق نیافته است بلکه توسعه نیافتگی‌ها و داشتن نرخ‌های وخیم شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی را هم برای کردستان به دنبال آورده است. از نرخ بالای بیکاری و طلاق و حاشیه‌نشینی تا میزان پایین درآمد سرانه و توسعه انسانی و سرمایه اجتماعی، از کشاورزی دیمی آسیب رساننده و کم بازده تا بحران آبی و خشکسالی، از زیر ساخت‌های حمل و نقلی بسیار ضعیف تا صنعتی که بسیار خرد و ابتدایی و ناچیز است، همگی نصیب‌های کردستان از رویکردهای غلط مدیریتی-سیاسی هستند که نزدیک به چهار دهه نسبت به این استان روا داشته شده است. در سال‌های بعد از انقلاب و جنگ، تحرکات قوم‌گرایانه و جدایی طلبانه توسط عده‌ای محدود با پشتیبانی محدود کردها که مرکز آن بیشتر در دیگر استان‌های کردستان، باعث شده است تا پتانسیل‌های کردستان زیر نگاه‌های امنیتی شدید رشد چندانی نیابد. این در حالی است که کردستانی‌ها هر زمان احساس امید کرده‌اند که رویکرد فضای سیاسی نسبت به آنها تغییر خواهد کرد و حقوق شهروندی‌شان فارغ از مباحث امنیتی-قومیتی و مذهبی محترم شمرده می‌شود و تحقق می‌یابد حتی بیشتر از میانگین کشوری هم در انتخابات ریاست جمهوری شرکت کرده‌اند (نرخ مشارکتی ۸۰ درصدی دوره هفتم). کردستانی‌ها با نرخ مشارکت سیاسی خود در آن دوره نشان دادند که اگر تفکری ایران را برای همه ایرانیان بخواهد و توسعه سیاسی-اقتصادی ایران را وجه همت خود قرار دهد از اقبال عمومی کردستانی‌ها هم برخوردار خواهد شد. مجموعه‌ی این رویکردها و اتفاقات باعث شده است تا دور باطل نگاه امنیتی-حس محرومیت و تبعیض-افزایش شکاف میان کردستان و حاکمیت سیاسی شکل بگیرد و مداوما این سه عنصر همدیگر را تقویت کنند که نتیجه‌ای هم جز باخت برای طرفین بازی به دنبال ندارد (پایین‌ترین نرخ مشارکت سیاسی کشور در دوره‌های بعدی انتخابات).

سفر مقام معظم رهبری به عنوان عالی‌ترین مقام سیاسی کشور به کردستان می‌تواند سرآغاز تغییر رویکردی و گفت‌مانی ساختار سیاسی به کردستان باشد، ایشان در این سفر خواستار این شدند که یک نگاه توسعه‌ای-فرهنگی جایگزین نگاه امنیتی به کردستان و مسائل آن بشود که به نظر می‌رسد در دولت یازدهم ثمره‌های این خواست از طریق اقداماتی چون ایجاد پست مشاور اقوام و مذاهب، تصویب منطقه آزاد تجاری بانه و مریوان، افتتاح فاز اول بیمارستان کوثر و... به کندی در حال تحقق یافتن است. توسعه‌ی کردستان و رهایی آن از وضعیت‌های وخیم اقتصادی-اجتماعی و زیست محیطی نیازمند برنامه‌ریزی‌های کارشناسانه دقیق و بینارشته‌ای، تخصیص بودجه و اعتبارات ملی و استانی به اندازه کافی، اصلاح جدی و تقویت وضعیت مدیریتی-دیوانسالاری کردستان (معطوف به شایسته‌سالاری و بومی‌گزینی) و تقویت نهادهای مدنی است تا کردستان نیز در مسیر توسعه پایدار گام بگذارد و از ایجاد نارضایتی‌های عمومی بیشتر جلوگیری شود. عدم تعادل‌ها و محرومیت‌هایی که در گزارش حاضر به آنها اشاره شد در صورت عدم درمان و چاره اندیشی می‌توانند در آینده به اتفاقات ناخوشایندی ختم شوند.

فهرست منابع:

- گزارش آمایش استان کردستان
- گزارش آمایش استان کرمانشاه
- گزارش رصد استان کردستان
- گزارش برنامه راهبردی صنعت، معدن و تجارت استان کردستان (۱۳۹۳)
- گزیده شاخص ها و نماگرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان کردستان (۱۳۹۳) سازمان مدیریت و برنامه ریزی کردستان
- گزارش اطلس زنان وزارت کشور
- گزارش بررسی ویژگی های جمعیتی، زنان سرپرست خانوار در هر یک از استان های کشور معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری
- گزارش سرمایه اجتماعی وزارت کشور
- گزارش حاشیه نشینی
- سالنامه آماری استان کردستان (۱۳۹۲)
- سرشماری عمومی کشاورزی کردستان (۱۳۹۳)
- سیمای دامپروری استان کردستان (۱۳۹۰)
- سالنامه آماری شیلات ایران (۱۳۹۳)
- آمارنامه کشاورزی (جهاد کشاورزی) (۱۳۹۴)
- سالنامه آماری وزارت راه و شهرسازی (۱۳۹۴)
- گزارش تحلیل وضعیت ایمنی حمل و نقل جاده ای وزارت راه و شهرسازی (۱۳۹۲)

مقاله ها

- زنگی آبادی علی؛ امیر عضدی طوبی، پریزادی طاهر (۱۳۹۱)، «تحلیل فضایی شاخص های توسعه خدمات بهداشتی و درمانی در استان کردستان»، فصلنامه جغرافیا شماره ۳۳، ۲۱۵-۱۹۹
- بهرامی رحمت الله (۱۳۹۴)، «تحلیل بر میزان توسعه بخش بهداشت و درمان شهرستان های استان کردستان با استفاده از روش تاپسیس خطی»، فصلنامه علمی-پژوهشی اطلاعات جغرافیایی دوره ۲۴، ش ۹۶، صص ۳۹-۴۹.
- رضوان فر احمد؛ ویسی، هادی؛ شفیع، فاطمه (۱۳۸۵)، «رتبه بندی استان های کشور از نظر ظرفیت های دامپروری»، نشریه روستا و توسعه، دوره ۹، شماره ۱، صص ۱۹-۱.
- پاک سرشت، سلیمان (۱۳۹۳)، «ملاحظات و راهبردهای ارتقا سرمایه اجتماعی»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره ۲۵، صص ۱۰۴-۷۱.

سایت ها:

[www.irna.ir\(94/5/4, 94/2/2\)](http://www.irna.ir(94/5/4, 94/2/2))

[www.tasnimnews.ir\(93/2/20, 95/8/15\)](http://www.tasnimnews.ir(93/2/20, 95/8/15))

[www.isna.ir\(90/2/9, 94/2/6, 94/8/18, 95/1/16\)](http://www.isna.ir(90/2/9, 94/2/6, 94/8/18, 95/1/16))

www.Mehrnews.com(۹۴/۲/۲۱)
www.Sharnews.com(۹۵/۸/۳۰)
www.Dana.ir(۹۵/۱۰/۱۶)
www.farsnews.ir(۹۵/۱/۲۵)
www.kordpress.com(۹۴/۱/۲۶)
www.Donya-e-eghtesad.com(۹۱/۱۱/۱۹)
www.kurdtoday.com(۹۴/۵/۴)

- www.krnocr.ir: سایت سازمان ثبت احوال کردستان
- www.ostan-kd.ir: سایت استانداری کردستان
- www.kordestan.doe.ir: سایت سازمان حفاظت محیط زیست کردستان
- www.amar.org.ir: سایت مرکز آمار ایران
- www.Kurdistan.areeo.ac.ir: سایت سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی کردستان
- www.kurdiec.ir: سایت شرکت شهرک های صنعتی کردستان
- www.daminfo.wrm.ir: سایت شرکت مدیریت منابع آب
- www.kurdistan.irib.ir: سایت صدا و سیما مرکز کردستان